

תדניס מהדורת דינוי הרבים של הספר

צומחות יחד

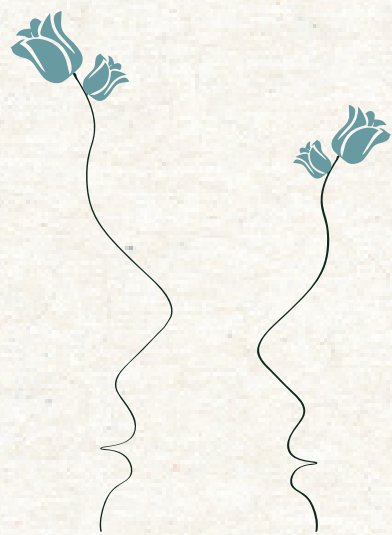
במבט כנימה

פרקי לימוד ושיח

לאימהות ומחנכות עם הבת
ולנערות ונשים צעירות בחברותא

מאת הרב ערן משה ורינה מרגלית

מידות

מידות

א. כתיחה

בפרק זה נלמד על כמה מידות מרכזיות.

מסופר שפעם נכנס תלמיד לרבו, שהיה תלמיד חכם ומחנך גדול, ושאל אותו: "אני מחפש כעת אישה ומעוניין להקים את ביתי, איך אדע עם מי כדאי ונכון להתחתן?"

הרב הסתכל על תלמידו ואמר לו: "לפני הכול – מידות טובות. אם המידות שבה טובות, הכול יהיה טוב". הוסיף הרב ואמר: "את הדבר הזה למדנו מפרשת השידוכים של יצחק ורבקה, שבה אליעזר עבד אברהם יוצא לחפש את האישה הראויה ליצחק, ושם הוא אומר:

וְהָיָה הַנְּעָרָה] אֲשֶׁר אָמַר אֵלֶיהָ הֲטִי נָא כֶּדֶךָ וְאַשְׁתֶּה וְאִמְרָה שְׂתֵה וְגַם גַּמְלִיךָ אֲשַׁקֶּה אֶתְּהָ הַכֹּחֶת לְעַבְדְּךָ לְיִצְחָק וְבָה אֲדַע כִּי עָשִׂיתָ חֶסֶד עִם אֲדֹנָי.

בראשית כד, יד

אליעזר עבד אברהם לא בדק את חכמת האישה ולא את יופיה אלא חיפש אישה שכאשר יבקש ממנה מעט מים, היא בטוב ליבה תוסיף ותיתן יותר ממה שביקש".

מה הן לפי דעתך המידות המרכזיות והחשובות באדם?

מה היא המידה?

כשאנו מדברים על מידות אנו מדברים על תכונות נפשיות. תכונות אלו יבואו לידי ביטוי וגילוי במעשים. לדוגמה, בת שיש בה תכונה של חסד תרבה לעשות חסד עם חברותיה ועם משפחתה.

המידה 'מידה' היא מלשון 'מדוד וספור', 'מידה' - כמו מידה של בגד ונעליים.

עיקר האדם הוא נשמתו, אלא שהנשמה היא מציאות רוחנית מופשטת. המידות הן כלבוש לנשמה, דהיינו שעניינן להלביש ולצמצם את הנשמה בגדר ובגבול. כל מידה מגלה בצורה שונה וייחודית את הנשמה, למשל לא דומה מידה של חסד ונתינה למידת הגבורה וכיו"ב. אם כן, כשם שהבגד הוא לבוש לאדם, כך המידות מהוות לבוש לנפש, והאדם מתגלה באמצעות המידות שלו. לרוב יש באדם מידות שהוא מרגיש שהן טבעיות לו יותר, ולעומתן מידות שהוא נדרש לחינוך ולמאמץ לגלותן. נוסף על כך, כשאדם מתרגל ומרבה בעשייה הקשורה למידה מסוימת, הפעולות עצמן משפיעות ומשכללות את אותה מידה שבקרבו פנימה.

עיינו בגמרא הבאה:

שלשה סימנים יש באומה זו [ובגמרא ירושלמי סנהדרין: "שלשה מתנות טובות נתן הקב"ה לישראל"]: הרחמנים, והביישנים, וגומלי חסדים. רחמנים, דכתיב: "וְנָתַן לָךְ רַחֲמִים וְרַחֲמֶךָ וְהִרְבֵּךְ" (דברים יג, יח) ביישנים, דכתיב: "וּבְעֵבוֹר תְּהִיָּה יְרֵאתוֹ עַל פְּנִיכֶם" (שמות כ, יז) גומלי חסדים, דכתיב: "כִּי יִדְעֲתִיו לְמַעַן אֲשֶׁר יִצְוֶה אֶת בְּנָיו וְאֶת בֵּיתוֹ" וגו' (בראשית יח, יט)

כל שיש בו שלשה סימנים הללו ראוי להדבק באומה זו.

יבמות עט ע"א

מה הן שלוש המידות המסמלות יותר מכול את ישראל, וכיצד כל מידה נלמדת מן התורה?

מדוע נבחרו מידות אלו? מה מיוחד דווקא בהן?

עיון נוסף

הרב צבי יהודה קוק זצ"ל לימד שבעם ישראל ישנן חמש מידות יסודיות:

עם ישראל מוגדר בחמש מדרגות ש"מעלין בקודש" [זו על גבי זו], בחמש מידות ישראליות יסודיות.

ישראל רחמנים [...] זהו הדבר הפשוט ביותר במידותיהם של ישראל, בין אדם לחבירו. אהבת הבריות שלנו היא המשך לאברהם אבינו.

ישראל ענוים [...] הענוה היא יסוד מידות ישראל. היא מתגלה במובן חברתי כלפי אדם אחר, אבל היא שייכת גם כלפי שמיא.

ישראל מאמינים [...] האמונה היא כולה כלפי שמיא, היא שייכות לריבוננו של עולם.

ישראל נביאים [...] מדרגה שהיא עליונה מאמונה.

ישראל קדושים. למעלה מהכל "ישראל קדושים", "קדושים תהיו", וקדושים הנכם במציאות הטבע שלכם [...] קדושה מחוברת לטהרה וגורמת לטהרה.

לכן טבע ישראל חייב להתגלות בטהרה ובצניעות.

שיחות הרב צבי יהודה, חומש ויקרא, פרשת קדושים, מעמ' 183

אילו מידות הוסיף הרב צבי יהודה על המידות המופיעות בגמרא שלעיל?

למה מדרגת הקדושה היא המדרגה הגבוהה ביותר לפי הרב צבי יהודה?

במה מתגלית מדרגת הקדושה, ולמה?

ביאור והעמקה

חכמים לימדו אותנו שעם ישראל ניחן במידות טובות; רחמנות, ביישנות וענווה, גמילות חסדים. מידות אלו נמצאות בכל אחד ואחת מאיתנו, וגם אם לעיתים אנו לא מצליחים עדיין לגלות ולחשוף אותן, הן נמצאות בתוכנו פנימה ומבקשות להתגלות. משום כך ישנה חשיבות גדולה ללימוד על מידות אלו ולעיסוק בפיתוחן. הרב צבי יהודה זצ"ל הדגיש גם שעם ישראל בפנימיותו הוא מלא באמונה, בקדושה ובטהרה. זאת מציאות חיינו הטבעית והיסודית. הכרה זו, שהמידות הטובות נמצאות בתוכנו פנימה, מבררת לנו שפיתוח מידות אלו הוא דבר טבעי לנו, ומשום כך 'קל' לנו יותר לפעול על פיהן. מאחר שהמידות הטובות כבר נמצאות בתוכנו אנו מאמינים שהן מבקשות להתגלות, ועל כן יש לנו ביטחון כי בסופו של דבר הן אכן יופיעו ויתגלו.

חשבי: אילו מידות טובות יש בך?

שאלי את אימא / החברותא אילו מידות טובות היא רואה בך (לאחר מכן אפשר להתחלף).

ב. והלכת בדרכיו

על מצוות התורה "וְהִלַּכְתָּ בְּדַרְכָּיו" (דברים כח, ט) כתב בעל 'ספר החינוך':

מצוה להדמות בדרכי השם יתברך הטובים והישרים. שנצטוינו לעשות כל מעשינו בדרך היושר והטוב בכל כחנו, ולהטות כל דברינו אשר בינינו ובין זולתנו על דרך החסד והרחמים, כאשר ידענו מתורתנו שזהו דרך השם וזה הפצו מבריותיו למען יזכו לטובו כי חפץ חסד הוא, ועל זה נאמר: "והלכת בדרכיו". ונכפלה המצוה עוד במקום אחר שנאמר: "ללכת בכל דרכיו" (דברים י, יב; שם יא, כב).

ואמרו זכרונם לברכה (ספרי עקב) בפירוש זאת המצוה: מה הקדוש ברוך הוא נקרא רחום – אף אתה היה רחום, מה הקדוש ברוך הוא נקרא חנון – אף אתה היה חנון, מה הקדוש ברוך הוא נקרא צדיק – אף אתה היה צדיק, מה הוא נקרא קדוש – אף אתה היה קדוש.

והענין כולו לומר, שנלמד נפשנו ללכת בפעולות טובות כאלו ומדות נכבדות אשר יסופר בהם יתברך על דרך משל לומר שמתנהג במדות טובות אלו עם בריותיו.

ספר החינוך, מצווה תרי"א

מה פירוש הציווי ללכת בדרכיו? מה הן דרכי ה'?

למה אנו מתכוונים כשאנו אומרים 'מידות טובות'?

מה משפיע על מה – המידות שבאדם על מעשיו, או מעשיו על מידותיו? (חשבו על דוגמאות המבטאות את הדבר).

מצוות "והלכת בדרכיו" היא המקור לכל עבודת תיקון המידות. עיקר עבודת תיקון המידות הינה היכולת להשתמש בכל מידה ומידה בצורה הנכונה. לכן זה נקרא 'מידה', כי האדם צריך למדוד, לשקול ולהכריע מתי וכמה להשתמש בתכונה זו.

על הציווי להלך אחר ה' שואלת הגמרא (סוטה יד ע"א):

ואמר רבי חמא ברבי חנינא מאי דכתיב: 'אַחֲרַי ה' אֱלֹקֵיכֶם תִּלְכוּ' (דברים יג, ה), וכי אפשר לו לאדם להלך אחר שכינה והלא כבר נאמר: 'כִּי ה' אֱלֹקֵיךָ אֵשׁ אֶכְלָה הוּא' (דברים ד, כד)? ההליכה אחר ה' היא הניסיון לדבוק בו, אך ה' הוא כה גדול וכה אין סופי, שאין שום אפשרות לגעת בו – כשם שההתקרבות לאש שורפת ומכלה, כך הניסיון של האדם, שהוא בעל גבול, לגעת ולדבוק בה', שהוא בלתי גבולי, עלול להיות מכלה – כלומר להוציא אותו מן העולם שלנו, הגבולי. לכן חכמים התקשו כיצד ניתן לצוות ללכת אחר ה' ולהידבק בו.

עונה הגמרא:

אלא להלך אחר מדותיו של הקדוש ברוך הוא, מה הוא מלביש ערומים דכתיב: "וַיַּעַשׂ ה' אֱלֹקִים לְאָדָם וּלְאִשְׁתּוֹ כְּתָנוּת עוֹר וַיְלַבְּשֵׁם" (בראשית ג, כא) – אף אתה הלבש ערומים.

הקדוש ברוך הוא ביקר חולים [את אברהם לאחר המילה] דכתיב: "וַיֵּרָא אֵלָיו ה' בְּאֵלֵי מִמְרָא" (שם יח, א) – אף אתה בקר חולים. הקדוש ברוך הוא ניחם אבלים דכתיב: "וַיְהִי אַחֲרֵי מוֹת אַבְרָהָם וַיְבָרֶךְ אֱלֹקִים אֶת יִצְחָק בְּנוֹ" (שם כה, יא) – אף אתה נחם אבלים. הקדוש ברוך הוא קבר מתים [את משה] דכתיב: "וַיִּקְבְּר אֹתוֹ בְּגִי" (דברים לד, ו) – אף אתה קבור מתים.

ניתן לחשוב שתשובת הגמרא היא נחמה קטנה לשאיפה הגדולה של נשמת האדם להידבק בבוראה; שזהו ויתור שהנשמה עושה כי אין לה ברירה. אך באמת בתשובת הגמרא ישנו יסוד גדול וחשוב: ההליכה בדרכי ה' היא דבקות במדותיו, וכפי שהסברנו – המילה 'מידה' היא מלשון הגבלה וצמצום. ה' בחסדו מתגלה אלינו דרך מידותיו, דרך הנהגותיו המצומצמות (כל פעם בהנהגה אחרת). זו הדרך בה האלוקות מופיעה בעולמנו. על כן באמת הדרך היחידה של האדם להידבק בה' היא על ידי שהוא נוהג על פי מידותיו של הקב"ה, בעוד שניסיון של האדם לדבוק בעצמות ה' אינה אלא אשליה שיכולה אף להרחיקו מה'.

ההבנה הזאת חשובה כהקדמה ללימוד בנושא המידות. אפשר לחשוב שמידות טובות, כגון עשיית חסד, הם תוצאה של צורך אנושי הקיים במציאות: יש עניים, לכן צריך לעזור להם; יש חולים, לכן צריך לסעוד אותם, וכן על זה הדרך. אבל כשמבינים שעשיית חסד היא הליכה בדרכי ה' – מבינים שהערך של החסד נובע מכך שבאותו רגע שהאדם עושה חסד הוא דבק בה', הוא דבק במקור הטוב, הוא דבק בחיים. חיים של חסד משמעם שהחיים שלי שייכים למגמת החיים – לנצח.

לכן כשהתורה מספרת על אברהם אבינו, איש החסד, מודגש שהוא לא עושה חסד רק כאשר רואה מישהו שזקוק לכך. התורה מספרת לנו שאברהם היה אדם שחיפש לעשות חסד: את אהלו הוא בנה בצורה מיוחדת – פתוח לכל הרוחות – כדי שיוכל להדר בהכנסת אורחים, ואף ביום שלישי למילתו, בעודו חולה, הוא חיפש אורחים שיבואו והוא יזכה לעשות עימם חסד וכך להידבק בריבונו של עולם.

בעומק אנו מבינים שכל הבריאה נוצרה כי ה' חפץ חסד, ובשל רצונו להיטיב עימנו ברא עולם שיזכה ליהנות מטובו, ובו יכירו את מידותיו וילכו בהן. כאמור, הליכה במידותיו של ה' יתברך היא הדרך להיזבק בו, היא הדרך לפרנס את הנשמה שירדה ממרומים ורוצה מזון אלוקי. יהי רצון שנזכה לכך.

מי עושה חסד עם מי?

וּתְאָמַר לָהּ חֲמוּתָהּ [נעמי לרות] אֵיפֹה לִקְטֹת הַיּוֹם וְאַנְהָ עֲשִׂית יְהִי מִכִּירָךְ בָּרוּךְ. וְתִגַּד לְחֲמוּתָהּ אֶת אֲשֶׁר עָשִׂיתָ עִמּוֹ וְתֹאמַר שֵׁם הָאִישׁ אֲשֶׁר עָשִׂיתִי עִמּוֹ הַיּוֹם בְּעַז. רות ב, יט

תני בשם רבי יהושע: יותר ממה שבעל הבית עושה עם העני, העני עושה עם בעל הבית, שכן אמרה רות לנעמי "שם האיש אשר עשיתי עמו היום", ולא אמרה "אשר עשה עמי" אלא "אשר עשיתי עמו" – הרבה פעולות והרבה טובות עשיתי עמו, בשביל שהאכילני פרוסה אחת.

מדרש רבה רות, פרשה ה, פסקה ט

כשבעז עושה חסד עם רות ונותן לה שעורים בשדה הוא אינו רק גומל טובה עימה, אלא גם מתקן את נפשו ודבק בה'. לכן רות מבינה שהיא זאת שעושה עימו!

ג. הכרת הטוב והודיה לה'

מוֹדָה אֲנִי לִפְנֵי מֶלֶךְ חַי וְקַיִם. שֶׁהֲחַזַּרְתָּ בִּי נִשְׁמָתִי בְּחֶמְלָה. רַבָּה אֲמוֹנְתְךָ.

סדר השכמת הבוקר

על מה אנו מודות מיד כשאנו קמות בבוקר?

בדרך כלל כהכנה לתפילה ולאמירת דברי קודש עלינו לטהר את ידיו. מה ניתן ללמוד מהעובדה שתפילה זו נאמרת מיד עם היקיצה, עוד טרם נטלנו ידיים ולמרות שהן 'טמאות' (משנת הלילה ומהמגע של הידיים בגוף)?

ביאור והעמקה

מיד כשאנו פוקחים את עינינו לאחר השינה אנו מודים לה'. אנו מודים לו על עצם החיים, על כך שקמנו מן השינה, שיש בה בחינה של מוות, ועל כך שה' שוב מחזיר לנו את הנשמה.

אנו מודים לה' על יום חדש שנפתח ועל כל ההזדמנויות הכלולות ביום זה, ואנו מודים לו על האמון שלו בנו – "רבה אמונתך" – כי נדע לנצל את הזמן בצורה טובה ונכונה.

הצורך להודות הוא כה בסיסי, ולכן ההודיה היא הדבר שבו אנו פותחים את היום. את 'מודה אני' ניתן לומר עוד טרם נטילת ידיים, כי אין בתפילה זו הזכרת שם ה'. נראה שמבחינה רעיונית הדבר מסמל שגם במצב שהאדם כביכול 'טמא' – גם אז ה' מחיה אותו, ועל כן עליו להודות לו גם במצב זה.

המילה 'מודה' היא גם מלשון הודיה וגם מלשון להודות על האמת (ודאות) – אני מכריזה שאני מכירה בכך שה' הוא מלך העולם, בורא כל נשמה ונשמה ומחיה אותה, ואני מכירה בגודל שבי ובשייכות שלי לה'.

הכרת הטוב של משה במצרים:

וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה אָמַר אֶל אֱהֲרֹן קַח מַטֶּה וְנִטָּה יָדְךָ עַל מִימֵי מִצְרַיִם עַל נְהַרְתֶּם עַל יְאֲרֵיהֶם וְעַל אֲגַמְיָהֶם וְעַל כָּל מִקְוֵה מִימֵיהֶם וַיְהִי דָם וַיְהִי דָם בְּכָל אֶרֶץ מִצְרַיִם וּבְעַצְמֵים וּבְאֲבָנִים.

שמות ז, יט

אמור אל אהרן – לפי שהגין היאור על משה כשנשלך לתוכו, לפיכך לא לקה על ידו לא בדם ולא בצפרדעים, ולקה על ידי אהרן.

רש"י על הפסוק

וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה אָמַר אֶל אֱהֲרֹן נִטָּה אֶת מַטֶּה וְהָאֶרֶץ וְהָיָה לְכַנָּם בְּכָל אֶרֶץ מִצְרַיִם.

שמות ח, יב

אמור אל אהרן – לא היה העפר כדאי ללקות על ידי משה לפי שהגין עליו כשהרג את המצרי ויטמנהו בחול [עיינו שמות ב, יב] ולקה על ידי אהרן.

רש"י על הפסוק

מדוע יש עניין להכיר טובה לדומם, הרי לכאורה אין לו דעת ורגשות?

האם יש עניין להכיר טובה למישהו שמקבל שכר על מה שעושה עבורי, למשל מורה שמלמדת אותי?

עיון נוסף

ובשעה שאמר לו הקב"ה "ועתה לכה ואשלחך אל פרעה", אמר לו רבון העולם איני יכול, מפני שקבלני יתרו ופתח לי ביתו ואני עמו כבן, ומי שהוא פותח פתחו לחבירו נפשו חייב לו.
[...] לכך אמר משה לפני הקב"ה קבלני יתרו ונהג בי כבוד איני הולך אלא ברשותו לכך כתיב: "וילך משה וישב אל יתר חותנו".

מדרש שמות רבה ד, ב

ביאור

כמה מדהים! משה מקבל ציווי מאת ה' לגאול את עם ישראל, גאולה שבה תלוי תיקון העולם כולו, אך הוא תולה את המוכנות שלו ללכת בקבלת רשות מיתרו. נחשוב רגע: מה יקרה אם יתרו לא יתרצה, ויסרב ללכתו של משה? כל גאולת ישראל ממצרים תתעכב, וכן השלכותיה על העולם כולו! אם כן, לא מובן מדוע משה חושש לרגשותיו ולדעתו של יתרו.

אלא, משה מבין שהבסיס לגאולה ולתיקון העולם מתחיל בהכרת הטוב, ברגישות לזולת. הוא מלא הכרת הטוב ליתרו שהכניסו לביתו ודאג לו, ולכן רואה בקבלת רשות מיתרו תנאי להליכה לגאול את ישראל.

לעומת זאת, על מלך מצרים נאמר: "וַיִּקַּם מֶלֶךְ חֲדָשׁ עַל מִצְרַיִם אֲשֶׁר לֹא יָדַע אֶת יוֹסֵף" (שמות א, ח), ואמרו חז"ל שבאמת ידע את יוסף, רק עשה עצמו כאילו לא ידע (סוטה יא ע"א; שמו"ר א, ח; רש"י עה"פ) – כלומר שלא הכיר טובה ליוסף שהציל את העם המצרי מן הרעב. משה מבין ומלמדנו עד כמה חשובה הכרת הטוב.

מזמור שיר ליום השבת. טוב להודות לה' ולזמר לשמך עליון.

תהילים צב, א-ב

למה טוב להודות לה'?

מה הקשר בין הודיה לה' ובין יום השבת?

אוֹדְךָ ה' כִּי אֲנַפֶּת בִּי יֵשֶׁב אַפְּךָ וַתִּנְחַמְנִי.

ישעיה יב, א

אמרת, כי אנפת בי – פירוש לפי שאנפת בי והגליתני ועתה שב אפך ונחמתני, לפיכך צריך אני להודות לך ששב אפך ממני, ולא הנחתי בגלות כמו שהייתי חייב לפי עונותי.

רד"ק על הפסוק

דרש רב יוסף מאי דכתיב: "אודך ה' כי אנפת בי ישוב אפך ותנחמני".
במה הכתוב מדבר?

בשני בני אדם שיצאו לסחורה. ישב לו קוץ לאחד מהן, התחיל מחרף ומגדף.
לימים שמע שטבעה ספינתו של חבירו בים, התחיל מודה ומשבח.
לכך נאמר: "ישוב אפך ותנחמני".
והיינו דאמר רבי אלעזר מאי דכתיב: "עושה נפלאות (גדולות) לבדו וברוך שם
כבודו לעולם" - אפילו בעל הנס אינו מכיר בנסו.

נדה לא ע"א

מה פירוש המילה 'אנפת'?

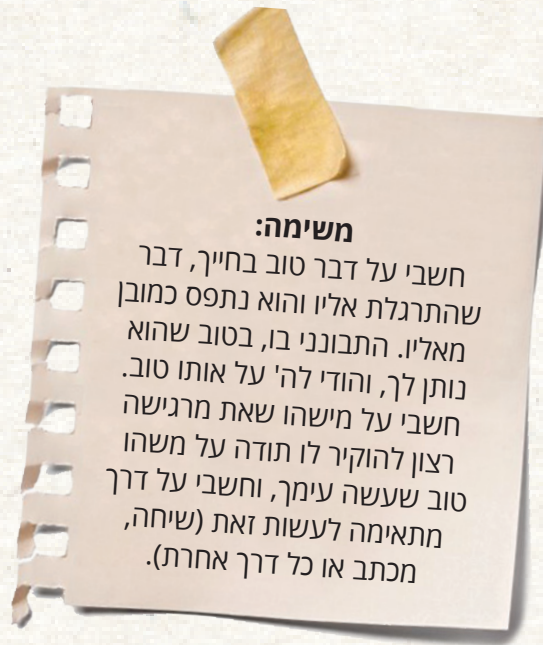
האם צריך להודות לה' גם על קשיים וניסיונות? אם כן, איך זה אפשרי?

עיינו במקור הבא, וחשבו: למה אנו נקראים 'יהודים'?

סיפר הרב"צ אוסטראווער ז"ל ששמע מפי קדשו מורנו ורבנו הגאון הקדוש
החידושי הרי"מ זצוקללה"ה:
הענין, שכל אחד מישראל נקרא "יהודי" הוא על שם יהודה, שהוא על שם
שבח והודאה,
וכמו שכתוב [בלידת יהודה] "הפעם אודה את ה' וכו'", ופירש רש"י ז"ל שנטלתי
יותר מדאי על חלקי וכו' [שיהודה היה הבן הרביעי שנולד ללאה, והבינה לאה
שזכתה ליטול יותר מחלקה, שאילו י"ב השבטים היו נולדים מכל האמהות
בשווה, הייתה יולדת כל אחת שלושה ילדים בלבד].
משמע מזה דכל אחד מחויב לידע דכל מה דהשם יתברך עושה עמו, הוא יותר
מהמגיע לו ולזה נקרא "יהודי".

ספר שיח שרפי קודש, פרשת ויצא

משימה:

חשבי על דבר טוב בחיך, דבר
שהתרגלת אליו והוא נתפס כמובן
מאליו. התבונני בו, בטוב שהוא
נותן לך, והודי לה' על אותו טוב.
חשבי על מישהו שאת מרגישה
רצון להוקיר לו תודה על משהו
טוב שעשה עימך, וחשבי על דרך
מתאימה לעשות זאת (שיחה,
מכתב או כל דרך אחרת).

ד. חסד ונתינה

כפי שלמדנו בדף הפתיחה לפרק, אנו מצווים ללכת בדרכי ה' ולדבוק בו.

חשבו: היכן מצאנו בתורה שה' עושה חסד?

מהי לפי דעתכן המדרגה הגבוהה ביותר של חסד?

מה פירוש הביטוי 'חסד של אמת' ומתי ניתן לעשות חסד זה?

דרש רבי שמלאי: תורה תחלתה גמילות חסדים וסופה גמילות חסדים. תחילתה גמילות חסדים: "וַיַּעַשׂ ה' אֶל-לֵהִים לְאָדָם וּלְאִשְׁתּוֹ כְּתָנוּת עוֹר וְיִלְבָּשִׁם" (בראשית ג, כא).
וסופה גמילות חסדים דכתיב: "וַיִּקְבֹּר אֹתוֹ בְּגִי" (דברים לד, ו) [ה' קבר את משה רבנו].

סוטה דף יד ע"א

מה עשה ה' לאדם הראשון ולאשתו? מדוע הדבר מוגדר כחסד?

למה חכמים לא בחרו לומר שבריאת העולם עצמה היא מעשה החסד הראשון? הרי ה' ברא את העולם להיטיב עם בריותיו והכניס את האדם לגן עדן שהיה מלא כל טוב?

ביאור והעמקה

מיד לאחר החטא אדם וחווה עשו לעצמם חגורות מעלי תאנה לכסות ערוותם, ולאחר שה' העניש אותם הוא עשה להם כותנות עור והלבישם בהן. יש שפירשו שהכוונה לבגדים שכיסו וחיממו את כל גופם ועורם, ויש שפירשו שהבגד עצמו היה עשוי מעור (ועוד פירושים נאמרו בעניין). לא רק שה' עשה להם את הבגדים, אלא הוא עצמו הלבישם, "אבל על דרך הפשט רצה ליחס פעולת ההלבשה אליו יתברך להורות על אהבתו וחמלתו על יצוריו, שאף על פי שחטאו לא זז מחבבו

והוא בעצמו השתדל בתיקונם ובגמילות חסדים" (רבנו בחיי על הפסוק). ייתכן גם לומר שחכמים רצו ללמד אותנו להסתכל על כל הפרשה ולהבין שגם עונשו של ה' לאדם ולאשתו הוא במהותו לטובתם, לתיקון מעשיהם ולתיקון העולם,

ולכן נחשב חסד ממש, כמו שהלבשתם בבגדים הייתה מעשה של חסד. נוסף על כך, בוודאי עצם מעשה הבריאה הוא כבר גילוי של חסד – ולכן לכאורה היה אפשר להביא את הפסוק הראשון בתורה ("בראשית ברא..."), אך חכמים בחרו לציין דווקא את מעשה ה' שמתרחש לאחר החטא ולכנותו "החסד הראשון", וזאת משום שבאמת עיקר החסד מתגלה בעת הריחוק ובעקבותיו. כשאדם עושה חטא והוא מתרחק מה' הוא עלול לחשוב שבעקבות הריחוק ובעקבות העונש שוב אין ה' איתו ואין ה' אוהב אותו, ועל כן דווקא מיד לאחר העונש ה' עושה חסד עם האדם, חומל עליו ומגלה את אהבתו אליו, ובכך מראה לו עד כמה הוא איתו גם לאחר החטא.

קביעתם של חכמים שהתורה מתחילה בחסד ומסתיימת בחסד מבררת ומגלה לנו מה עניינה של התורה – התורה עניינה חסד, וכל פסוקי התורה שבתוך שייכים למגמה הראשית של גילוי החסד. אף החוקים, המשפטים והעונשים שבתורה הם חלק מן החסד, בכך שהם מביאים את האדם ואת העולם לייעודם ולתכליתם.

עיון נוסף

עיינו בדברי המהר"ל שלהלן וחשבו כיצד הוא מבאר מדוע התורה נקראת חסד אף על פי שיש בה עונשים ודינים לחוטאים.

כי מדת אברהם היא מדת התורה, כי התורה תקרא תורת חסד דכתיב (משלי לא, כו) "ותורת חסד על לשונה", וזה מצד כי התורה דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום, ואף כאשר תמצא בתורה מיתות וכריתות, אין תכלית התורה רק להעמיד הטוב בעולם שלא יהיה נמצא שום רע.

מהר"ל, תפארת ישראל, פרק כ

ביאור

ועוד ראוי שתהיה תחלת התורה חסד וסופה חסד, מפני שעיקר התורה הוא הטוב, ואם לא שהיה אדם צריך לדין ומשפט לא היה כאן דין כלל, כי אם לא היה האדם חוטא לא היה צריך לארבע מיתות בית דין. ולכך הדין אינו עיקר התורה רק הטוב והחסד.

מהר"ל, נתיבות עולם ח"א, נתיב גמילות חסדים, פרק א

לפי המהר"ל, התורה נקראת חסד אף על פי שיש בה עונשים, כי מטרתם להוביל לגילוי הטוב ולסילוק הרע. כמו כן התורה נחשבת חסד מפני שהופעת הדין שבה אינה חלק עיקרי ועצמי אלא תוצאה של חטאי האדם, בעוד שהחלק העיקרי והעצמי שבה הוא הטוב והחסד.

אברהם אבינו הוא 'איש חסד'. מתוך אהבה גדולה לעולם כולו, הנובעת ממבט של עין טובה על המציאות, הוא מכניס אורחים, מוסר נפשו להצללת לוט ואנשי סדום, מתפלל על אנשי סדום ועוד.

נלמד מעט על מעשי החסד שלו:

וַיֵּרָא אֵלָיו ה' בְּאַלְנֵי מְמָרָא וְהוּא יֹשֵׁב פֶּתַח הָאֵהֶל כַּחַם הַיּוֹם.
וַיֵּשֶׂא עֵינָיו וַיֵּרָא וְהִנֵּה שְׁלֹשָׁה אַנְשִׁים נֹצְבִים עָלָיו וַיֵּרָא וַיֵּרֶץ לִקְרַאתָם מִפֶּתַח
הָאֵהֶל וַיִּשְׁתַּחוּ אַרְצָה.
וַיֹּאמֶר אֲדֹנָי אִם נָא מְצִאתִי חֵן בְּעֵינֶיךָ אֵל נָא תַעֲבֹר מֵעַל עֲבָדֶךָ.

בראשית יח, א-ג

פתח האהל – לראות אם יש עובר ושב, ויכניסם בביתו. כחום היום – הוציא הקב"ה חמה מנרתיקה שלא להטריחו באורחים ולפי שראהו מצטער שלא היו אורחים באים הביא המלאכים עליו בדמות אנשים. ויאמר אדני אם נא וגו' – לגדול שבהם אמר וקראם כולם אדונים ולגדול אמר אל נא תעבור, וכיון שלא יעבור הוא, יעמדו חבריו עמו, ובלשון זה הוא חול

[דהיינו המילה 'אדני' מתייחסת לאורחים]. דבר אחר – קודש הוא [דהיינו המילה א-דני היא שם ה'], והיה אומר להקב"ה להמתין לו עד שירוץ ויכניס את האורחים, ואע"פ שכתוב אחר וירץ לקראתם האמירה קודם לכן היתה ודרך המקראות לדבר כן.

רש"י על הפסוקים

- 🌿 מה עשה ה' כדי לעזור לאברהם לנוח מברית המילה? מדוע אברהם הצטער?
- 🌿 בהמשך הפרשה מסופר כיצד אברהם רץ וטורח למען אורחיו. מה נתן לאברהם כוח לעשות את מה שעשה במצב זה? (תנו דעתכן לכך שהיו לו עבדים רבים שיכלו לעזור לו.)
- 🌿 רש"י מפרש שני פירושים למילה "א-דני". מה הם?
- 🌿 מה אפשר ללמוד מכאן על המושג 'חסד'?

ביאור והעמקה

ניתן לחשוב כי צריך לעשות חסד רק כאשר אני נפגש עם אדם שזקוק לכך, אך אם כך הדבר – לא מובן מדוע אברהם מצטער שהוא אינו רואה אנשים בדרך הזקוקים לעזרה. כמו כן, לא מובן מדוע אברהם אינו נעזר במשרתיו. אלא שאברהם מלמדנו שבאמת צריך לחפש אחר החסד, ויש מעלה בכך שהאדם בעצמו מתאמץ ומקיים את החסד. אברהם הוא איש החסד, מהות חייו היא חסד – לכן הוא בונה את אוהלו פתוח לכל הרוחות, כך שיוכל לראות למרחק מי זקוק לחסדו, והוא, אף בהיותו חולה, עסוק בלחפש אורחים ומצטער שאינו מוצאם. אברהם מבין שבעשיית חסד הוא דבק בה' יתברך, דבק במקור הטוב ובעצמו הופך להיות כולו טוב. בגמרא (שבת קכז ע"א) הובא: "אמר רב יהודה אמר רב: גדולה הכנסת אורחין מהקבלת פני שכינה דכתיב: 'וַיֹּאמֶר אֲדֹנָי אִם נָא מְצִאתִי חֵן בְּעֵינֶיךָ אֵל נָא תַעֲבֹר'". במובן הפשוט, הכוונה היא שערך הכנסת אורחים גדול במעלתו אפילו מקבלת פני שכינה (ולכן הרשה לעצמו אברהם, כביכול, לעזוב את ה'), אולם במובן הפנימי הכוונה של הלשון "מהקבלת", היא "מתוך" – דהיינו שאברהם הרגיש שכאשר הוא מכניס אורחים הוא ממש עוסק בהקבלת פני השכינה, וכלל לא ראה במעשיו ניתוק מה' אלא להיפך, גילוי ודבקות בה',

ה. ענווה וגאווה

באיגרת הרמב"ן נאמר:

וְכַאֲשֶׁר תִּנְצֵל מִן הַפֶּעַס, תַּעֲלֶה עַל לִבְךָ מִדַּת הָעֲנוּוָה, שֶׁהִיא מִדָּה טוֹבָה מְפֹל מִדּוֹת טוֹבוֹת, שֶׁנֶּאֱמַר: "עֵקֶב עֲנוּוָה יִרְאֶת ה'"

(משלי כב, ד).

כפתיחה ללימוד בנושא, חשבו על השאלות הבאות:

🌱 למה לפי הרמב"ן מידת הענווה היא מידה טובה מכל המידות?

🌱 לאלו דברים זוכה מי שיש בו ענווה?

🌱 כיצד זוכים למידת הענווה? מהן המחשבות המובילות לענווה?

🌱 איך אדם יודע אם הוא בעל ענווה?

ביאור

כמקור לחשיבות מידת הענווה, מצטט הרמב"ן את דברי שלמה המלך במשלי. בפשט, המילה "עקב" הינה מלשון 'בעקבות', כלומר בזכות מידת הענווה יזכה האדם ליראת ה'.

אמנם, חז"ל דרשו את המילה "עקב" גם במשמעות של מקום העקב בגוף האדם שנמצא בתחתית. הכוונה שיראת ה', שהיא בוודאי חשובה מאוד, היא עצמה, נחשבת כעקב ביחס לענווה, ומכאן מובן שהענווה היא התכלית וגדולה מכל המידות הטובות ואף מיראת ה' (ע"פ שיר השירים רבה א, ט; מהר"ל נתיב הענווה פרק א).

על משה אומרת התורה:

וְהָאִישׁ מִשָּׁה עֲנוּ מְאֹד מְאֹד מִכָּל הָאָדָם אֲשֶׁר עַל פְּנֵי הָאֲדָמָה.

במדבר יב, ג

באופן של הכנסת אורחים. כעת מובן מה נתן לאברהם את הכוח ה'על-טבעי' לרוץ ולטרוח עבור האורחים.

בנוסף, מי שהוא באמת אוהב חסד אינו נהנה רק כאשר הוא עצמו עושה חסד, אלא הוא שמח ונהנה שגם חברו עושה חסד, כמו שנאמר במשנה באבות (פרק ה, משנה יג) שארבע מעלות בנתינת צדקה, והגבוהה שבהן היא של הרוצה לתת ושייתנו גם אחרים, והאוחז במדרגה זו נקרא 'חסיד'.

🌱 האם יש גבול לחסד? אם כן, מה הוא?

🌱 מתי החסד הוא ראוי ומבטא הליכה בדרכי ה' וקידוש ה' ומתי הוא יכול להביא לריחוק מה'?

🌱 האם עשיית חסד יכולה להזיק לעושהו?

🌱 האם בכל זמן ובכל מצב אני אעזור לאדם אחר? (חברה / אדם נזקק...)

במה באה לידי ביטוי הענווה של משה?

חשבו על פרשיות בתורה שבהן אנו רואים באופן מיוחד את הענווה שהייתה בו. (ניתן לעיין למשל בשמות ג - סיפור ההתגלות בסנה; שמות יח - עצת יתרו; במדבר יא - יחסו להתנבאות אלדד ומידד).

כיצד אפשר להבין את העובדה שמשה, שהיה עניו ביותר, מתגלה כגיבור ומנהיג - למשל כאשר הוא הורג את המצרי, עומד בעוז מול פרעה מלך מצרים, מנהיג את ישראל ומקבל את התורה, מוכיח את ישראל על התנהגותם? מה זה מלמד על המושג 'ענווה'?

עיון נוסף

למה התיאור של משה כעניו מופיע בתורה דווקא בפרשה זו (שבה מרים ואהרן מדברים על משה)? עיינו בפרק כולו.

רבי לויטס איש יבנה אומר: מאד מאד הוּי נְפֹל רוּחַ, שְׁתַּקוּת אֲנוּשׁ רַמְהִי. כבר ביארנו וזכרנו בפרקים הקודמים שהענווה היא ממעלות המדות והיא ממוצעת בין הגאווה ושפלות הרוח.

רמב"ם בפירושו למשנה, אבות פרק ד, משנה ד

שָׂרֵשׁ הָעֲנֻוָּה - שְׂיִחְשַׁב בְּעַצְמוֹ בְּעוֹד שֶׁהוּא שְׁלוֹ וְשָׁקֵט, בְּרִיא וְעָשִׂיר, אֲשֶׁר הַבּוֹרָא בְּרוּךְ הוּא הִיטִיב עִמוֹ טוֹבָה, וְשֶׁהוּא אֵינוֹ רְאוּי לָהּ, וְשִׂיחְשַׁב גְּדֻלַּת הָאֵל וְרוֹמְמוֹת תְּפָאֲרָתוֹ, וְיִחְשַׁב, מָה אֲנִי? הֲלוֹא אֲנִי בְּרִיָּה שְׁפֹלָה מְאֹד, וְאֲנִי בְּעוֹלָם הַשָּׁפֵל וְהַנְּפֹלָה [כלומר, האדם צריך להכיר בקטנותו אל מול ה' הגדול, האין-סופי, וכן בכך שגופו - החומר שבו, הוא זמני ועתיד להתכלות]. וְיִחְשַׁב, כָּל מַעֲשִׂים טוֹבִים שְׂאוּכַל לַעֲשׂוֹת אִינָם כִּי אִם טָפָה מִן הַיָּם נִגְדָה מֶה שְׂאֲנִי חַיֵּב לַעֲשׂוֹת. וְיַעֲשֶׂה כָּל מַעֲשָׂיו לְכַבוֹד שָׁמַיִם. וְלֹא לְהַחֲנִיף לְשׁוֹם אָדָם, וְלֹא לְשׁוֹם הַנְּבִיאָה, אֲךָ יַעֲשֶׂה הַכֹּל לְשִׁמּוֹ הַגָּדוֹל - זֶה שָׂרֵשׁ הָעֲנֻוָּה.

אורחות צדיקים, שער השני - שער הענווה

ומשמעות עניו הוא שאינו חושש לכבודו וצערו. ולא משום שהוא שפל בעצמו ואינו מכיר בעצמו שאינו ראוי לזה הצער והעדר הכבוד.

הנצי"ב, העמק דבר בביאור המילים "והאיש משה ענו"

לפי הרמב"ם, מה ההבדל בין שפלות לענווה?

לפי בעל ה'אורחות צדיקים', אילו מחשבות מובילות לענווה?

כיצד הסביר הנצי"ב את המושג ענווה?

אחד הדברים החשובים בגיל ההתבגרות ובכלל, הוא ההכרה של האדם בחשיבותו ובערכו, כלומר דימוי עצמי חיובי וחיזוק הביטחון העצמי.

האם יש סתירה בין תחושת הערכה וחשיבות עצמית ובין ענווה? מדוע?

הָאָדָם הַיָּשָׁר צָרִיךְ לְהֶאֱמִין בְּחַיּוֹ, כְּלוֹמֵר שְׂיֵאֱמִין בְּחַיַּי עַצְמוֹ וְהַרְגִּישׁוֹתָיו הַהוֹלְכוֹת בְּדֶרֶךְ יִשְׂרָאֵל מִיִּסוּד נִפְשׁוֹ, שֶׁהֵם טוֹבִים וְיִשְׁרִים וְשֶׁהֵם מוֹלִיכִים בְּדֶרֶךְ יִשְׂרָאֵל. הַתּוֹרָה צָרִיכָה שֶׁתְּהִיָּה נֹר לְרַגְלוֹ, שֶׁעַל יָדָהּ יִרְאֶה אֶת הַמְּקוֹם שֶׁשָּׁם הִטְעוֹת עֲלוּלָה, שֶׁלִּפְעָמִים תִּתַּע הַנֶּפֶשׁ בְּתוֹהוֹ לֹא דֶרֶךְ. אֲבָל הַמַּעֲמָד הַתְּמִידִי צָרִיךְ לְהִיּוֹת הַבִּטְחוֹן הַנִּפְשִׁי. הָאִישׁ הַיִּשְׂרָאֵלִי מְחַיֵּב לְהֶאֱמִין, שֶׁנִּשְׁמָה אֶ-לֹהִית שְׂרִיָּה בְּקִרְבּוֹ, שֶׁעַצְמוֹתוֹ כְּלָהּ הִיא אוֹת אַחַת מִן הַתּוֹרָה.

הרב קוק זצ"ל, אורות התורה פי"א, ב

אדם יכול למצא בעצמו נקודות עליונות, גדולות, חשובות וגבוהות מאד, גם נקודות אפילויות, שפלות ובזויות מאד, ויהיה נבזה בעיניו מצד הצדדים השליליים שלו, וגדול ויקר בעיניו מצד הנקודות העליונות הטובות. אמנם גם מצד הנקודות הטובות לא יהיה מתגאה, אדרבא ימלא גם על-ידן ענות-רוח עד אין קץ, שהרי הם הם המעירים אותו לתבוע מעצמו את פיתוחן של הנקודות הללו, שהן אצלו כמו גולם.

הרב קוק זצ"ל, מוסר אביך, מדות הראי"ה, גאווה אות כד

עיקר עוון הגאווה ותיעובו על ההכרה ההבדלית, המכרת אותו בעצמו וממעטת אחרים זולתו [העוון שבגאווה הינו מפני שהוא גורם לאדם להבדיל את עצמו מן הזולת ולבחון את ערכו ביחס לזולת – שחושב שהוא בעל ערך, והזולת לא], שבזה הנם מתרחקים מאמיתות היחוד, האני הכללי הכולל בתוכו את כל ומתגדל על כל [אדם גאוותן כזה, שמבדיל ומגדיל עצמו, מוציא את עצמו מהכלל ונפרד מריבונו של עולם שכולל את הכול. משום כך הגאווה היא שלילית כל כך].

אבל הכרת ערך עצמו שאיננה ממעטת אחרים, מוכרחה היא מאוד מאוד, שהכרה זו אינה מכשלת שום ערך זולתו [הכרת ערכו אינה פוגעת בהכרת ערך חבריו ואינה נמדדת ביחס אליהם], אלא אדרבא היא מרוממת את הכל ומוסיפה עוז ועוצמה להוקיר כל הנמצא וכל היש, אף גם אותם ששפלים ממנו [העניו האמיתי רואה גם בערכם של אחרים], ומלמדת אותו להכיר איך כל העולם כולו אינו אלא חטיבה אחת משולבת מחוליות רבות אשר כל אחת זוקקת [צריכה] את חברתה, ומבין כולם [מכולם יחד] מתראה כבוד ה' ה"אני" הכללי.

הרב הרל"פ, רזי לי (מי מרום כרך ה"), עמ' רכא

ביאור והעמקה

הכרת האדם בערכו היא בראש ובראשונה אמת! בכל יהודי יש נשמה קדושה והוא "חלק א-לוה ממעל". שנית, אנו רואים בחוש כי כשאדם הוא חסר הערכה וביטחון בעצמו הוא ממעט לפעול ולעשות, ותחושת האפסיות מייאשת ו'מורידה' אותו.

אין סתירה בין ענווה ובין הכרת האדם בערך האלוקי שבו. על האדם להכיר בערכו מצד אחד, ומצד שני לדעת שערכו נובע מאת ה' יתברך. הכרה זו ממלאת אותו בענווה, ביראה ובאחריות גדולה לפעול ולעשות. כמה עוד ארוכה הדרך, כמה עוד ניתן להחכים ולפעול, וכמה הוא קטן ביחס לגודל האלוקי, ולכן התקדמותו מביאה אותו לענווה גדולה יותר.

העניו אינו עסוק בהשוואת מעמדו כלפי הזולת הוא אינו עסוק ב'להקטין' את זולתו על מנת לזכות ב'גדולה', והוא אינו חושש לכבודו אלא הולך בדרכו בשל

הטוב והאמת שבדרך זו. הוא אינו מחצין את פעולותיו אלא דווקא מצניע אותן. העניו מרגיש שקיבל מתנה מה' כדי למלא תפקיד מסוים, ולכן למשל כשהוא רואה מישהו פחות חכם ממנו הוא אינו מתגאה עליו, אלא מתמלא בהערכה כלפיו, שלמרות שהוא 'לא זכה' לאותה חוכמה שיש בו ולאותו תפקיד – בכל זאת גם הוא מתאמץ ולומד. הוא גם יודע שאותו אדם נחשב פעמים רבות 'שוגג', בעוד הוא – אם לא יעשה, ייחשב 'מזיד'.

העניו מכיר בכך שהוא אינו אלא פרט, חוליה אחת מתוך חטיבה כללית במציאות, בה כל אחד נותן את חלקו. הוא יודע שכל אחד קיבל שכל, תכונות, מראה וכיו"ב בהתאם לתפקיד הייחודי שלו, ועל כן מה שיש בו מתאים לו ומה שיש בחברו מתאים לחברו, ובחברו יש מה שאין בו. כמו כן הוא יודע שרק מכוח כולם יחד נוצר השלם.

לאחר שלמדנו על מידת הענווה, נלמד על גנות הגאווה.
חשבו על השאלות הבאות:

- 🌿 למה בתנ"ך ובדברי חז"ל שללו כל כך את מידת הגאווה?
- 🌿 האם מידת הגאווה פוגעת בזולת ("בין אדם לחברו") או פוגעת בקשר של האדם לה' ("בין אדם למקום")?

בנאומו של משה רבנו בספר דברים הוא מזהיר את ישראל מפני הסכנות שיכולות להופיע בכניסה לארץ ישראל:

וְהָיָה כִּי יָבִיֵאֵךְ ה' אֱלֹהֶיךָ אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וְלִיעֲקֹב לֵאמֹר הִנֵּנִי מְשַׁלְּחִיךָ מִן הָאָרֶץ הַזֹּאת וְעָרִים גְּדֹלֹת וְטֹבֹת אֲשֶׁר לֹא בָנִיתָ. וּבְתֵימֵי מְלָאִים כָּל טוֹב אֲשֶׁר לֹא מְלַאתָ וּבְרֵת חֲצוּבִים אֲשֶׁר לֹא חֲצַבְתָּ כְּרִמִּים וְזֵיתִים אֲשֶׁר לֹא נִטַּעְתָּ וְאֲכֹלֹת וְשִׁבְעֹת. הִשְׁמַר לָךְ פֶּן תִּשְׁכַּח אֶת ה' אֲשֶׁר הוֹצִיאָךְ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבֵּית עַבְדִּים.

דברים ו, י-יב

פֶּן תֹּאכַל וְשָׂבַעַת וּבָתִּים טָבִים תִּבְנֶה וְיִשְׁבַּת. וּבְקָרָךְ וְצִאָנְךָ יִרְבֵּן וְכֶסֶף וְזָהָב
יִרְבֶּה לָּךְ וְכָל אֲשֶׁר לָךְ יִרְבֶּה. וְרֵם לְבַבְךָ וְשָׁכַחַת אֶת ה' אֱ-לֹהֶיךָ הַמוֹצִיאֲךָ מֵאֶרֶץ
מִצְרַיִם בֵּית עֲבָדִים.

דברים ח, יב-יד

"השמר לך פן תשכח את ה'" – אזהרה שלא יתגאו בני ישראל כשהקב"ה משפיע להם טובה, ויאמרו שברוח שלהם ועמלם הרוויחו כל זה ולא יחזיקו טובה להקב"ה, מחמת גאונם.

ספר מצוות גדול (סמ"ג), לא תעשה ס"ד

על המלך נאמר:

וְכָתַב לֹא אֶת מְשֹׁנֵה הַתּוֹרָה הַזֹּאת [...] וְהִיְתָה עִמּוֹ וְקָרָא בּוֹ כָּל יְמֵי חַיָּו [...] לְבַלְתִּי רוּם לָבְבוּ מֵאֲחִיו.

דברים יז, יח-כ

"לבלתי רום לבבו מאחיו" נרמז בכאן בתורה איסור הגאות. כי הכתוב ימנע את המלך מגאות ורוממות הלב, וכל שכן האחרים שאינן ראויים לכך, כי בראוי להתרומם ולהתגדל יזהירונו להיות לבבו שפל ככל אחיו הקטנים ממנו.

כי הגאווה מדה מגונה ונמאסת אצל האלקים אפילו במלך, כי לה' לבדו הגדולה והרוממות, ולו לבדו התהלה ובו יתהלל האדם.

כענין המבואר על יד המלך שלמה (משלי טז, ה) "תועבת השם כל גבה לב". וכתוב (ירמיה ט, כג) "כי אם בזאת יתהלל המתהלל השכל וידוע אותי וגו'".

רמב"ן על הפסוק

מהיכן בתורה אנו למדים שיש איסור על גאווה (לפי הרמב"ן ולפי הסמ"ג)?

מדוע דווקא אצל המלך מדגישה התורה את החשש מפני גאווה? כיצד יכול המלך להתמודד עם חשש זה?

תועבת ה' כל גבה לב יד ליד לא ינקה.

משלי טז, ה

גָּאוֹת אָדָם תִּשְׁפִּילֵנוּ וְשָׁפַל רוּחַ יִתְמַךְ כְּבוֹד.

משלי כט, כג

מה אומר שלמה המלך על "גבה לב" ועל "גאות אדם"?

אמר רבי יוחנן משום [בשם] רבי שמעון בן יוחי: כל אדם שיש בו גסות הרוח כאילו עובד עבודת כוכבים. כתיב הכא "תועבת ה' כל גבה לב" וכתוב התם "ולא תביא תועבה אל ביתך".

ורבי יוחנן דידיה [עצמו] אמר: כאילו כפר בעיקר שנאמר "ורם לבבך ושכחת את ה' אלקיך" וגו'.

סוטה ד ע"ב

לפי הגמרא, במה חוטא גס רוח (בעל גאווה)? מדוע?

מה התחדש לך בעקבות הלימוד על מידת הגאווה?

מדוע חכמים הדגישו כי מלבד הבעיה ביחס שבין אדם לחבירו, קיימת במידת הגאווה גם בעיה ביחס של האדם לה'?

ביאור

מלבד הפגיעה של הגאווה במערכות היחסים שבין אדם לחבירו, חכמים קובעים שמידת הגאווה היא חטא כה חמור כלפי שמיא עד כי מי שיש בו גסות רוח נחשב כמי ששוכח את ה', עובד עבודה זרה וכופר בעיקר. רק מי ששוכח את ה' יכול להתכחש לכך שכוחותיו וכישרונותיו באים מאת ה'. לכן התורה מצווה את המלך שיכתוב לעצמו ספר תורה ויישא אותו עליו בכל עת, כדי לזכור את ה'.

הגאה – לא רק שטועה במחשבותיו, אלא שהן עצמן פוגעות בו.

למשל, הגאה מצפה לכבוד, ופעמים רבות מתוסכל שהוא לא מגיע כפי שציפה, וכן הוא לא מקשיב לזולת ומסוגל לקבל ממנו. ניתן להסביר את ההבדל בין הגאה לעניו באמצעות דימוי לכוס מים; הגאה דומה לכוס מלאה, שמרוב שהיא מלאה אי אפשר להכניס בה מים נוספים. לעומתו העניו, שמפנה מקום ומרגיש שאין לו משלו כלום, הוא מאפשר לשכינה ולברכה האלוקית לשרות בתוכו.

1. בושה ועזות

מן המקורות שלהלן נלמד על ערכה של מידת הבושה:
שלשה סימנים יש באומה זו: הרחמנים, והביישנים, וגומלי חסדים.
[...] ביישנים, דכתיב: "ובעבור תהיה יראתו על פניכם" (שמות כ, יז)
[...] כל שיש בו שלשה סימנים הללו ראוי להדבק באומה זו.

יבמות עט ע"א

מהי בושה?

כיצד למדו חכמים את סימן הבושה מהפסוק שהביאה הגמרא? מה הקשר בין יראת שמיים ובושה?

ארבע מדרגות בבושה:

האחד - המתבייש לעשות עברות בגלוי ועושה עברות בסתר, הרי זה גונב דעת עליון, שמתבייש לפני העולם ולא לפני השם ברוך הוא, ורעתו רבה מאד. השני - שמתבייש לפני העולם, וגם בסתר ומנע מן העברות, כי ירא שמה יודע לבני-אדם, ויתבייש לפני השם ברוך הוא. על זה אמרו, "מתוך שלא לשמה בא לשמה" (פסחים נ ע"ב).

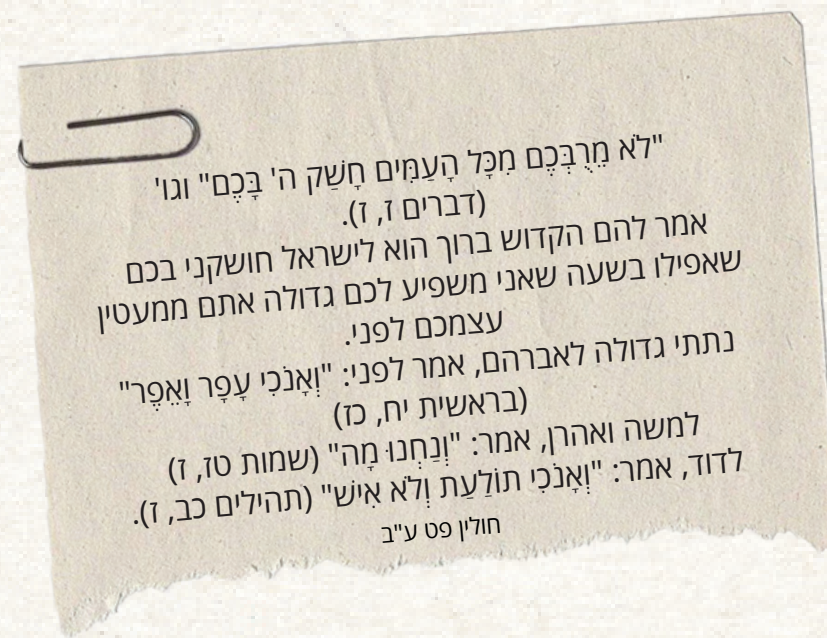
השלישי - אם יחשב, איך אעשה בסתר הרעה הזאת, אשר אתבייש לפני העבד יותר מלפני האדון ואגנב הדעת העליונה? ומתוך כך ומנע מן העברה, מעלה טובה היא זאת.

הרביעי - אם יתבייש האדם בגלוי ובסתר לפני השם ברוך הוא לבד, אין מעלה למעלה ממעלה הזאת.

אמרו חכמים, כל העושה דבר עברה ומתבייש בו, מוחלין לו על כל עונותיו (ברכות יב ע"ב).

ועוד אמרו, בשת פנים לגן-עדן (אבות פרק ה, משנה כ).

אורחות צדיקים, שער הבושה

מה אפשר ללמוד ממקור זה על מעלת הבושה?

האם תמיד הבושה היא חיובית?

במקורות הבאים נראה היבט אחר של הבושה:

וְלֹא הִבִּישָׁן לְמַד [...] וּבַמְקוֹם שֶׁאֵין אֲנָשִׁים, הַשְׁתַּדֵּל לְהִיּוֹת אִישׁ.

אבות פרק ב, משנה ג

ולא הביישן למד – שהמתבייש לשאול שמא ילעיגו עליו, ישאר תמיד בספקותיו.

רבי עובדיה מברסגורא על המשנה

ובשת פנים ממוצעת בין העזות והבישנות.

פירוש זה נראה לי מדברי רבנן זכרונם לברכה, שביישן הוא אצלם מי שיש רוב בשת, ובשת פנים הוא הממוצע, ממאמרם (אבות פ"ב), "לא הביישן למד", ולא אמרו, "אין בושתי פנים למד", ואמרו, "בושתי פנים לגן עדן" ולא אמרו "הביישן", ולזה סדרתים כך.

שמנה פרקים להרמב"ם פרק ד

למה הביישן אינו למד?

כיצד תירץ הרמב"ם את הסתירה העולה מן המקורות? (מה היחס בין ביישן לבושת פנים?)

מתי הבושה היא חיובית ומתי היא מהווה מחסום שלילי המונע את האדם מלהתקדם ולהוציא לפועל את הגנוז בו?

העמקה

כשנתבונן בדבר נמצא שרגש הבושה מופיע באדם כאשר ישנו פער בין התנהגותו ובין מה שהיה מתאים לו – מה שמצופה ממנו. למשל ילד שגנב מתבייש בעצמו ומתקשה לספר להוריו על ההתנהגות השלילית, כי הוא יודע שהמעשה אינו מתאים.

רגש הבושה של האדם בעמידתו לפני ה' נובע מיראת ה' – האדם מרגיש כמה

הוא קטן אל מול הגודל והנשגבות האלוקית, וזה מוביל אותו לחוש בפער שבין זהותו הקטנה והחסרה ובין השלמות האלוקית.

ככל שהאדם חוטא ומתרחק, כך נשמתו מתביישת יותר במעשיו, ואילו ככל שהאדם יגלה את נשמתו וילך בדרך הישר והטוב, כך המפגש עם ה' ימלא אותו עוז, גבורה ושמחה.

לעיתים הבושה קשורה לגאווה. האדם מתבייש כי הוא חושש שלא יצליח במעשיו, ולכן מעדיף שלא לבלוט. אולם חכמים מחנכים אותנו לבושה פנימית יותר, שנובעת מהכרת האדם שהוא אינו אלא פרט אחד מתוך הכלל כולו, ולכן אינו רוצה להבליט את עצמו. בתודעה הזאת האדם מכיר בכך שהרצון שבו לעשות טוב בעולם אינו מתחיל מערכו הפרטי אלא מהשייכות שלו למקור הטוב – לריבונו של עולם.

רגש הבושה מוביל את האדם להצניע דברים מהזולת (את הגוף שלו, מחשבות שלו וכיו"ב), אולם ככל שנוצרות קרבה ואחדות הרצון לשיתוף ולחשיפה גדל. זוהי הסיבה הפנימית לכך שבמערכת יחסים טובה בין הורים וילדים הילדים משתפים את ההורים במה שעובר עליהם ובמעשים שעשו. מאותה סיבה כאשר איש ואישה נישאים זה לזה, החיבור ואהבה ביניהם מובילים להסרת רגש הבושה, אשר מאפשרת להם להתאחד.

לאחר שלמדנו על הבושה, נעיין ביחס שבין מידה זו ובין מידת העזות:

יְהוּדָה בֶּן תִּימָא אָמַר, הֵי עַז כְּנֶמֶר, וְקַל כְּנֶשֶׁר, וְרָץ כְּצִבִי, וְגִבּוֹר כְּאַרְיֵל לַעֲשׂוֹת רְצוֹן אֲבִיךָ שְׁבַשְׁמִים.
הוא הֵיָּה אֹמֵר, עַז פְּנִים לְגִיהֶנֶם, וּבִשְׁת פְּנִים לְגֵן עֵדֶן.

אבות פרק ה, משנה כ

מה זה בשבילך להיות "עז כנמר"?

איזו סתירה עולה משני חלקי המשנה ביחס למידת העזות?

עיינו במקורות שלהלן וראו כיצד הם יישבו את הדברים:

אע"פ שאמר עז פנים לגיהנם, צוה בעזות בתוכחת המורים וכיוצא בהן, וכאילו אמר השתמש בקצת הפחיתות במקומה ברצון השם יתברך ובאמיתותו, כמאמר הנביא "ועם עקש תתפל" אלא בתנאי שתהיה כוונתך האמת, והוא אמרו לעשות רצון אביך שבשמים.

רמב"ם בפירושו למשנה

הוי עז כנמר כו', אם כי הנם מדות פחותות לאדם, והרי "עז פנים לגיהנם" (שם)?!

עם כל זה, לעשות רצון אביך שבשמים הוא טוב, כי הוא כעין עבירה לשמה.

ספר 'ייטב לב' על פרשת ויקרא

אי אפשר לזכות לתורת אמת כי אם על ידי עזות דקדושה, להיות עז כנמר בעבודת השם ולבלי להשגיח כלל על המונעים והמלעיגים וכו'. וכפי העזות שיש לאדם כן זוכה לתורה. כי מי שיש לו עזות דקדושה, זוכה לקבל ולהמשיך חדושי תורה אמתיים דקדושה. ולהפך, מי שיש לו עזות דסטרא אחרא, שהוא עז פנים כנגד כשרי הדור וכו', אינו זוכה לחדושי תורה אמתיים, רק מקבל תורה מהסטרא אחרא. וכפי התורה שמקבל כפי העזות, כנזכר לעיל כן זוכה לתפלה.

ליקוטי עצות (ברסלב), תלמוד תורה, אות לא

ביאור

בתחילת דברי יהודה בן תימא נראה שיש מקום למידת העזות, שהרי הדריך ואמר: "הוי עז כנמר", אך מיד לאחר מכן נראה ששלל לגמרי את המידה הזאת, בכך שהנגיד בין הבושה לעזות וקבע ש"עז פנים לגיהנום". כיצד אפשר ליישב את הקושי?

אלא שיש "עזות בקדושה" - שהיא המוכנות של האדם ללכת בגבורה אחר האמת, ולא לחשוש מפני המלעיגים עליו, ואכן ישראל "עזים שבאומות הם", שמוכנים למסור נפשם למען ה' יתברך, ועל כן קבעו חכמים שבזכות תכונה זו זכו לקבל תורה: "תנא משמיה דרבי מאיר מפני מה נתנה תורה לישראל? מפני שהן עזין" (ביצה כה ע"ב).

העזות קשורה גם לעוז מלשון חוזק. דוד המלך אומר בתהילים: "ה' עז לעמו יתן" (תהילים כט, יא), וחכמים למדו שאין עוז אלא תורה שניתנה לישראל.

בושה ועזות בזמן הגאולה

חכמים ברוח קודשם הבינו שאחד המאפיינים העתידיים להופיע בזמן הגאולה הוא החוצפה וחוסר הבושה:

בְּעִקְבוֹת מְשִׁיחָא חֲצָפָא יִסְגָּא [...] נְעָרִים פְּנֵי זְקֵנִים יִלְבִּינוּ, זְקֵנִים יַעֲמְדוּ מִפְּנֵי קִטְנִים. "בֶּן מְנַבֵּל אֵב, בֵּת קָמָה בְּאֵמָה, כָּלָה בְּחַמְתָּה, אִיבֵי אִישׁ אֲנָשֵׁי בֵּיתוֹ" (מיכה ז, ו). פְּנֵי הַדּוֹר כְּפְנֵי הַכֶּלֶב, הַבֵּן אֵינוֹ מִתְבַּיֵּשׁ מֵאָבִיו.

משנה סוטה פרק ט, משנה טו

ואכן, אם בעבר רגשי הבושה והכבוד כלפי הדור המבוגר והמורים היו דבר טבעי ומוכן לכול, הרי שכיום הדבר אינו מובן וטבעי כלל.

במבט ראשוני נראה שהמשנה נקטה סימנים אלו לשלילה, אך במבט פנימי מובן שחכמים ביקשו גם לרמוז שבעידן הגאולה צריך שתופיע עזות דקדושה. זאת משום שבזמן הגאולה צריך לשבור מוסכמות ולפרוץ גבולות כדי לבנות עולם תורני ורוחני עליון, גדול ושלם יותר, וכן משום שבזמן הגאולה צריך אומץ לתבוע מהקב"ה שפע וברכה, התקדמות בשלבי הגאולה וכיו"ב - גם במצבים שלכאורה נראה ש'לא מגיע לנו' ונראה שהדור 'רחוק' מה' יתברך. דרוש אומץ רב כדי לא להקשיב לקולות המנסים לייאש את האדם והעם שכפר והתרחק מלשוב, אלא להאמין שיד ה' תמיד פתוחה לקבל את כל השבים אליו והוא ממתין ומצפה לכך.

מעניין לשים לב שלמרות שנשים לאורך כל הדורות הצטיינו במיוחד בנושא הצניעות, העדינות והבושה, שהיו חלק מאישיותן, הרי דווקא באותם זמנים היסטוריים שהובילו לגאולה ולהופעת משיח היו אלו הנשים שידעו לפעול בעזות. כך היה אצל תמר במעשה שעשתה עם יהודה, שלכאורה היה בו חוסר בושה - דווקא הוא שהצמיח את לידתו והופעתו של משיח בן דוד (עיינו בראשית לח); וכן מרים שהרשתה לעצמה להוכיח את אביה, שהיה גדול הדור, ולשכנעו שעליו לשאת חזרה את אשתו ולפרות ולרבות למרות גזרת פרעה (סוטה יב ע"א); וכך אצל בנות צלפחד שלא ויתרו על חלקן בנחלת ארץ ישראל (עיינו במדבר כז).

עוד בנושא החוצפה, עיינו בפרק "יופי וצניעות בעידן של גאולה" ב"צומחות יחד - יפה כלבנה" מעמוד 79.

יישום

אחד המצבים שבהם יכול להופיע רגש של בושה הוא במקרים שבהם הבת חוששת לשתף את הוריה בדברים שלא הצליחה או נכשלה בהם (למשל תעודה לא 'טובה', מעשה שלילי שעשתה, מצבים שבהם הבת נכשלת בראיית מראות אסורים באינטרנט ורוצה עזרה כדי להפסיק). שוחחו ביניכן:

אילו פעולות ומעשים יכולים לבייש אותך בכיתה ובחברה?
איך אפשר להיזהר מלבייש חברות?

ז. להיות בשמחה

כפתיחה ללימוד בנושא השמחה, חשבו יחד על השאלות הבאות:

- 🌿 מתי את שמחה ומתי לא?
- 🌿 אילו פעולות ומעשים גורמים לך לשמוח?
- 🌿 האם ביהדות האדם צריך תמיד להיות בשמחה? האם זה אפשרי?
- 🌿 איך אני יכולה לשמוח בשעה שיש בי גם חסרונות, ובכלל כיצד אפשר לשמוח בשעה שיש חסרונות בעולם?
- 🌿 מה היחס בין שמחה ובין הוללות?

דוד המלך אומר בתהילים:

מִזְמוֹר לְתוֹדָה הֲרִיעוּ לַיהוָה כָּל הָאָרֶץ. עֲבְדוּ אֶת ה' בְּשִׂמְחָה בְּאוֹ לִפְנֵי בְרִנָּה.

תהילים ק, א-ב

אִזְהוּ עֲשִׂיר הַשְּׂמִחַ בְּחֻלְקוֹ, שְׂנֵאָמֵר (תהלים קכח, ב): "יָגִיעַ כְּפִיךְ כִּי תֹאכַל אֲשֶׁרֶיךָ וְטוֹב לְךָ". "אֲשֶׁרֶיךָ" - בְּעוֹלָם הַזֶּה. "וטוב לך" - לְעוֹלָם הַבָּא.

אבות פרק ד, משנה א

ללמדך שאין שכינה שורה לא מתוך עצבות ולא מתוך עצלות ולא מתוך שחוק ולא מתוך קלות ראש ולא מתוך שיחה ולא מתוך דברים בטלים, אלא מתוך דבר שמחה של מצוה.

שנאמר: "וְעֵתָה קָחוּ לִי מִנְגֵן וְהָיָה כְּנֶגֶן הַמִּנְגֵן וְהָיָה עָלָיו יָד ה'" (מלכים ב' ג, טו)

שבת ל ע"ב

הרמב"ם בסוף הלכות לולב, לאחר שעסק בשמחת בית השואבה אשר הייתה מתקיימת בבית המקדש בחג הסוכות, כתב:

השמחה שישמח אדם בעשיית המצוה ובאהבת האל שצוה בהן, עבודה גדולה היא, וכל המונע עצמו משמחה זו ראוי להפרע ממנו, שנאמר: "תחת אשר לא עבדת את ה' אלהיך בשמחה ובטוב לבב" (דברים כח, מז).

רמב"ם, הלכות לולב פרק ח, הלכה טו

שצריך האדם לזהר מאד להיות בשמחה תמיד, ולהרחיק העצבות מאד מאד (כמבאר אצלנו כמה פעמים). ואפילו כשמתחיל להסתכל בעצמו ורואה שאין בו שום טוב, והוא מלא חטאים, ורוצה הבעל דבר להפילו על ידי זה בעצבות ונמרה שחורה, חס ושלום, אף על פי כן אסור לו לפל מזה, רק צריך לחפש ולמצא בעצמו איזה מעט טוב, כי איך אפשר שלא עשה מימיו איזה מצוה או דבר טוב.

[...] כי צריך האדם לחפש ולבקש למצא בעצמו איזה מעט טוב, כדי להחיות את עצמו, ולבוא לידי שמחה כנ"ל.

ליקוטי מוהר"ן, מהדורא קמא סימן רפב

עיקר השמחה בהתגלות כח הנשמה.

שפת אמת לסוכות שנת תר"ס ד"ה הד' מינים

מה אפשר ללמוד ממקורות אלו על השמחה ועל הדרך להשגתה?

סיכום

השמחה היא תוצאה של שלמות, שביעות רצון והתחדשות, וההפך ממנה הוא העצבות שנובעת מהיעדר, מאי-מילוי רצון האדם ומחיסרון. פעמים רבות המפתח לשמחה הוא להכיר כמה טוב יש לי, כמה ערך גלום בי. על כן אמרו חכמים: "איזהו עשיר - השמח בחלקו" - כי מי שכל היום עסוק בהשוואה למה שיש לזולת, ימצא עצמו חסר ולעולם לא ישמח. השמחה מתקיימת באדם בשעה שהוא מעריך את מה שיש לו ושהוא מאושר במצב הקיים. כבת, שמחי במי שאת. שמחי בגופך, שמחי בכוחותייך. האמיני שה' נתן ונותן לך בדיוק את כל מה שאת זקוקה לו. שמחי בהוריך, שמחי בבית ובמקום שאת גרה בו, שמחי בתקופה המיוחדת שאת זוכה לחיות בה - תקופה שעליה חלמו גדולי הנביאים והחכמים.

אנו חיים בתקופה בה יש שפע חומרי וכלכלי. כיום אנשים יכולים לקנות ולהשיג דברים רבים בצורה קלה מבעבר, ולכאורה לאור זאת היינו מצפים שאנשים יהיו שמחים ומאושרים, אך מחקרים מלמדים כי אנשים רבים בעולם המודרני מחפשים את השמחה ומתקשים למצוא אותה, וכי רבים חווים חוויות של דיכאון וחרדות. צריך לנסות להבין את עומק הסיבה לכך.

שמחה אמיתית נובעת ממלאות פנימית, ולכן התמקדות בגורמים חיצוניים וחומריים אינה מספקת את נפש האדם והיא תמיד רוצה עוד, ובפרט שלאחר שהאדם קיבל את מבוקשו הוא מתרגל אליו, ואז חוזרת תחושת ה'ריק' הדורשת את מילואה.

כמו כן, פעמים רבות ההנאות והריגושים שהאדם נוהה אחריהם הם רק תחליף למה שהנשמה באמת מבקשת, ובפנימיותו האדם מרגיש זאת, ולכן במקום להיות שמח הוא מרגיש חוסר סיפוק, עצב ואפילו דיכאון. במקרים קיצוניים אנשים אף יכולים לאבד את הטעם להמשכיות החיים ולבקש את אובדנם. עלינו למצוא את הדרך לשמחה פנימית, שמחה שהיא בת קיימא, שמחה שנותנת משמעות אמיתית לחיים.

חשבו על דוגמה של שמחה חיצונית חולפת ולעומתה שמחה פנימית אמיתית.

חסידי רגילים לומר:

"אין חיוב להיות בשמחה, אך השמחה מביאה לכל המצוות",
וכן: "זאת לא עבירה להיות בעצבות, אך העצבות מובילה לכל העבירות".

עבודת ה' צריכה להיות בשמחה

בשלב הראשון לעיתים זה מבחן ואתגר לאדם, כי בעבודת ה' יש גם מאמץ והתמסרות וצורך בהתגברות על רצונות גופניים.

אולם בשלב השני, כשהאדם משיג ומכיר בשייכות שלו לריבונו של עולם ולרצונו, הוא מבין כמה דרך התורה והמצוות מתאימה לו, והוא מתמלא בשמחה אדירה על כך שהוא אוהז ומגלה את רצון ה' - רצונו.

מדרגת חיים זאת מיוחדת לדורות הגאולה בארץ ישראל, שבהם מתגלות נשמות חפצות חיים והאנשים אינם מוכנים לכלוא ולדכא את כוחות חייהם, כמאמר הפסוק: "ולישרי לב שמחה" - כלומר מי שרצונו הפנימי מיושר ושווה לרצון ה', והוא אינו חש סתירה בין כוחותיו ורצונותיו ובין הציווי האלוקי - הוא זה שזוכה לחיות בשמחה.

משום כך שמחה קשורה באופן מיוחד ליצירה - כשהאדם מגלה את כישרונותיו וכוחותיו ומוציא אותם לפועל (בהתאם לייחודיות שבו) הוא מרגיש אושר וסיפוק המביאים לשמחה.

מה משמח אותי

עיינו בדברי הגמרא העוסקת בחיוב השמחה במועדים:

תנו רבנן: חייב אדם לשמח בניו ובני ביתו ברגל שנאמר: "ושמחת בחגך". במה משמחם? בין.

רבי יהודה אומר: אנשים בראוי להם, ונשים בראוי להן. אנשים בראוי להם - בין, ונשים במאי? תני רב יוסף בבבל בבגדי צבעונין, בארץ ישראל בבגדי פשתן מגוהצין.

פסחים קט ע"א

וכן פסק הרמב"ם להלכה:

שבעת ימי הפסח ושמונת ימי החג עם שאר ימים טובים כולם אסורים בהספד ותענית, וחייב אדם להיות בהן שמח וטוב לב הוא ובניו ואשתו ובני ביתו וכל הנלוים עליו שנאמר "ושמחת בחגך וגו'" (דברים טז).

אף על פי שהשמחה האמורה כאן היא קרבן שלמים כמו שאנו מביאין בהלכות חגיגה, יש בכלל אותה שמחה לשמוח הוא ובניו ובני ביתו כל אחד ואחד

כראוי לו:

כיצד? הקטנים נותן להם קליות ואגוזים ומגדנות, והנשים קונה להן בגדים ותכשיטין נאים כפי ממונו, והאנשים אוכלין בשר ושותין יין שאין שמחה אלא בבשר ואין שמחה אלא ביין. וכשהוא אוכל ושותה חייב להאכיל "לגר ליתום ולא למנה" (דברים טז) עם שאר העניים האומללים.

אבל מי שנועל דלתות חצרו ואוכל ושותה הוא ובניו ואשתו ואינו מאכיל ומשקה לעניים ולמרי נפש אין זו שמחת מצוה אלא שמחת כריסו, ועל אלו נאמר "זבחיהם כלחם אונים להם כל אוכליו יטמאו כי לחמם לנפשם" (הושע ט) ושמחה כזו קלון היא להם שנאמר "וזריתי פרש על פניכם פרש חגיכם" (מלאכי ב').

רמב"ם, הלכות שביית יום טוב פרק ג, הלכה יז-יח

לפי הגמרא והרמב"ם, מה משמח את האנשים ומה משמח את הנשים?

האם גם אותך משמח בגד חדש לכבוד החג? מדוע? מה היה משמח אותך לקבל לכבוד החג?

איך לפי הרמב"ם אפשר לדעת האם האדם שמח "שמחת מצווה" או "שמחת כריסו"?

בהמשך הפרק הוסיף הרמב"ם ולימד על הסכנה שיכולה להופיע ברגלים, בעת ריבוי השמחה:

כשאדם אוכל ושותה ושמח ברגל, לא ימשך ביין ובשחוק ובקלות ראש ויאמר שכל מי שיוסיף בזה ירבה במצות שמחה, שהשכרות והשחוק הרבה וקלות הראש אינה שמחה, אלא הוללות וסכלות, ולא נצטוינו על ההוללות והסכלות אלא על השמחה שיש בה עבודת יוצר הכל, שנאמר (דברים כח) תחת אשר לא עבדת את ה' אלהיך בשמחה ובטוב לבב (מרב כל) הא למדת שהעבודה בשמחה ואי אפשר לעבוד את השם לא מתוך שחוק ולא מתוך קלות ראש ולא מתוך שכרות.

חייבין בית דין להעמיד שוטרים ברגלים שיהיו מסבבין ומחפשין בגנות ובפרדסים ועל הנהרות כדי שלא יתקבצו לאכול ולשתות שם אנשים ונשים ויבואו לידי עבירה.

וכן יזהירו בדבר זה לכל העם כדי שלא יתערבו אנשים ונשים בבתיהם לשמחה ולא ימשכו ביין שמא יבואו לידי עבירה.

רמב"ם שם, הלכה כ-כא

גם בהלכות פורים הדגיש הרמב"ם את הצורך לשמח את העניים ולדאוג לצורכיהם:

מוטב לאדם להרבות במתנות אביונים מלהרבות בסעודתו ובשלוח מנות לרעיו, שאין שם שמחה גדולה ומפוארה, אלא לשמח לב עניים ויתומים ואלמנות וגרים.

שהמשמח לב האמללים האלו דומה לשכינה שנאמר: "לְהַחְיֹת רוּחַ שְׁפָלִים וְלְהַחְיֹת לֵב נִדְכָּאִים" (ישעיהו נז, טו).

רמב"ם, הלכות מגילה פרק ב, הלכה יז

איך דואגים לשמח עניים בבית שלכם?

ביאור והעמקה

ביהדות ישנו חיבור עמוק בין הרוחניות לגשמיות. שמחת החג, שהיא שמחה של מצווה והיא לכבוד ה', מחוברת לחומר.

בתורה, החג שבו אנו מצווים באופן מיוחד על שמחה הוא חג הסוכות – חג האסיף, שבו ישנה שמחה מיוחדת הקשורה לכך שהעונה החקלאית מגיעה לסיומה ובני האדם זוכים ליהנות מפרי עמלם ולאסוף את הפירות לביתם. גם ברכותיה של התורה לעם ישראל הן ברכות גשמיות של שפע וברכה בארץ ישראל.

דווקא קדושת החג היא זו שאפשרה לשמוח בבשר בזמן שבית המקדש היה קיים, והיא המאפשרת לשתות את היין מתוך קדושה וכן להתחדש בבגד חדש ולשמוח בו לכבוד החג ולכבוד ה'.

כל הדוגמאות שמביאה הגמרא לדברים המשמחים בחג קשורות באופן מובהק לחג עצמו – מאכל שאוכלים בחג, בגד שלובשים בחג. נראה שהדבר מלמד כי יש לקנות דווקא דבר שקשור לשמחת החג (וכיום גם למשל קניית מקרר חדש למאכלי החג, אך לא קניית מכשיר חשמלי אחר אם אינו קשור באופן מובהק לחג).

עצות ורעיונות לשמחה

כפי שלמדנו, השמחה היא תוצאה של שלמות ומלאות – משום כך דווקא ילד קטן, שיש בו תום וטהרה, קל לו יותר לשמוח בחלקו (ולשכוח מהר ממריבות ותסכולים וכיו"ב) לעומת אדם בוגר, הרואה את החיים בצורה מורכבת יותר.

בגיל ההתבגרות פעמים שהבת מרגישה שהיא מאוכזבת מעצמה או מאוכזבת אחרים, ופעמים שהיא מרגישה שהיא נמצאת בתקופה מרובת לחצים (בחינות, חברות, קבלה למוסד לימודים ועוד). משום כך דווקא בגיל זה לפעמים קשה יותר לשמוח, ולעיתים הבת מוצאת את עצמה 'בורחת' לפתרונות קלים, בניסיון למצוא אושר ושמחה מהירים ומידיים.

לפניכן כמה 'טיפים' ורעיונות כיצד לזכות בשמחה. הם מתאימים גם לזמנים שבהם קל לנו לשמוח, וגם לזמנים שבהם אנו חווים את המציאות באופן קשה ומורכב יותר.

א. להתבונן על כל **הדברים הטובים שיש בי**, ולשמוח בהם (אפשר וכדאי לערוך רשימה), וגם על כל הדברים הטובים שעם ישראל זכה להם בתקופה שבה אנו חיים. במיוחד במצב שבו האנשים עסוקים יתר על המידה בראיית החסרונות שבהם ובסובבים נדרשת תשובת המשקל – לעסוק בראיית הטוב ובהגברתו.

ב. לזכור שיש בי **נשמה קדושה וטהורה**, שה' אוהב אותי בכל מצב ושהוא בחר בישראל עמו.

ג. לעסוק **בנתינה ובעשיית טוב וחסד**, לדוגמה: לעזור בבית, לצאת להתנדבות. החסד ימלא אותנו בתחושת עשייה וערך עצמי.

ד. לעשות **דברים שמשמחים אותי** וגורמים לי הנאה – כמו טיול, אוכל טעים וכיו"ב. כמובן תוך כדי שמירה על גבולות, כי לפעמים אנו 'בורחים' בגלל קושי להנאה זמנית כ'פיצויו', ולאחר מכן אנו מרגישים רע – כמו למשל נערה שאוכלת חבילת שוקולד שלמה ואחר כך מתחרטת...

ו. לזכור כי העיקר הוא "שמחה גדולה להיות במצווה תמיד" – אדם שעושה מצווה הוא מחובר לדבר גדול, לדבר שלם, הוא שייך אל הטוב השלם – אל ריבונו של עולם. השייכות לגודל ולטוב ממלאת אותנו בשמחה וברצון לעשות עוד דברים טובים, במיוחד כשחושבים כמה ה' מתענג במעשים שלנו וחפץ בהם, כמה הוא רוצה שנדבר איתו, שנתפלל אליו.

ז. להיות קשובה לעצמי ומודעת לכוחותיי. לעיתים, למרות כל מאמרי חז"ל שלמדנו על ערכה של השמחה, עדיין קשה לנו להיות שמחות – כי אנו עוברות כל מיני ניסיונות ומצבים שונים וחיים במציאות שאיננה שלמה ויש בה הרבה חסרונות, כי חיפשנו שמחה במקומות לא נכונים וכיו"ב. ראשית, אין לגשת לנושא מתוך מתח ולחצים, ולכן קודם נכון להיות קשובה למה שאני באמת מרגישה, בלי להאשים את עצמי. שנית, לעיתים הקושי להיות בשמחה נובע מההשוואה לזולת ומתחושות כמו – "למה החברה שלי יותר מקובלת בחברה ממני?", "למה החברה שלי יפה יותר ממני?" – אבל יש לזכור כי באמת האושר שלי נמצא בתוכי ובכל הדברים הטובים שיש בי, וכל אחת קיבלה את הכישרונות ואת ה'מתנות' שהיא זקוקה להם בשביל השליחות המיוחדת שלה בעולם.

ח. להתמקד בטוב. פעמים רבות הקושי לשמוח נובע מהתמקדות בקושי והבלטה שלו. נכון שהקושי קיים, אך כשרואים את התמונה השלמה הקושי נכנס לפרופורציה הנכונה שלו. מסופר על אדם שבא לרב ואמר לו שקשה לו. אמר לו הרב: קח כף מלח, תערבב בכוס ותשתה. ענה התלמיד לרב: אני לא יכול, זה מלוח. המשיך הרב ואמר: עכשו קח את כף המלח ושים אותה בתוך אגם גדול של מים, תערבב ותשתה. האם כעת תוכל לשתות? ענה התלמיד: בוודאי. מה ההבדל, שאל הרב? ענה התלמיד: יש הרבה יותר מים. אמר לו הרב: המלח זה הייסורים. המים זה הזמן, זה החיים. צריך לתת לזמן לעבור, להסתכל על המציאות בצורה יותר רחבה, ואז תראה שהמציאות טובה.

ט. ללמוד על מידת הביטחון בה'. ביטחון בה' מביא לשלוות הנפש. להכרה בכך שהכול בהשגחה, ושמה שקורה לי זה הדבר הכי נכון שהיה צריך לקרות לי ברגע זה.

י. לשתף חברה / אדם מבוגר בקושי שיש לי. לעיתים כדאי ונכון לשתף איש מקצוע, ואם קשה לי לשתף – אפשר לכתוב זאת ביומן אישי.

יא. לשמח אחרים – זה "מדבק".... באופן מיוחד אפשר לחשוב מה ישמח את ההורים, וכשתגרמי להורים שמחה, זה ישמח גם אותך.

יב. לחייך. מחקרים מראים שכשאדם מפעיל יותר ויותר את שרירי החיוך בפנים – זה מגביר את הראייה החיובית והשמחה, וכלשון חכמים: "אחרי המעשים נמשכים הלבבות".

יג. לסיום, זכייה בשמחה היא תהליך שלפעמים לוקח זמן, וצריך סבלנות ותפילה לה' לזכות בה. כמו כן, צריך לזכור ששמחה היא רגש פנימי ואישי מאוד. לעיתים בנות משוות את השמחה שלהן לדרך בה בנות אחרות מבטאות את השמחה, או לדרך שבה הן חושבות שהחברה מצפה מהן להתנהג, אך באמת כדאי לכל בת ללכת ולבנות את נתיב השמחה האישי שלה ולבטא אותה בדרכה המיוחדת.

בהצלחה והרבה שמחה!

אילו עצות מתאימות לך? האם יש לך רעיונות נוספים שעוזרים לך לשמוח?

עוד בנושא השמחה עיינו גם ביחידת לימוד "העונג והשמחה בעבודת ה'" בעמוד 93.

ח. עין טובה ולימוד זכות

מה מאפיין אדם שהוא בעל 'עין טובה'?

האם זו תכונה מולדת או שאפשר לרכוש אותה? אם אפשר לרכוש אותה, כיצד עושים זאת?

נעיין בדברי חכמינו בנושא:

אמר להם [רבי יוחנן בן זכאי]: צאו וראו איזוהי דרך ישרה שידיבק בה האדם.
רבי אליעזר אומר: עין טובה.
[...] אמר להם צאו וראו איזוהי דרך רעה שיתרחק ממנה האדם.
רבי אליעזר אומר: עין רעה.

אבות פרק ב, משנה ט

רבי יהושע אומר: עין הרע, ויצר הרע, ושנאת הבריות, מוציאין את האדם מן העולם.

שם, משנה יא

כל מי שיש בידו שלשה דברים הללו, מתלמידיו של אברהם אבינו. ושלשה דברים אחרים, מתלמידיו של בלעם הרשע.
עין טובה, ורוח נמוכה, ונפש שפלה, מתלמידיו של אברהם אבינו.
עין רעה, ורוח גבוהה, ונפש רחבה, מתלמידיו של בלעם הרשע.

שם, פרק ה, משנה יט

עין טובה - ההסתפקות במה שיש לאדם, והיא ממעלות המדות.
ועין רעה - הפכה [ההפך מעין טובה], רצה לומר הקטנת הדברים [כל מה שיש לאדם לא מספיק לו, וקטן הוא בעיניו] והחריצות על התוספת [ומשום כך עסוק כל הזמן בלהוסיף עוד ועוד].

פירוש הרמב"ם למשנה

עין טובה - מסתפק במה שיש לו ואינו חומד ממון אחרים. שכן מצינו באברהם שאמר למלך סדום "אם מחוט ועד שרוך נעל ואם אקה מכל אשר לך" (בראשית יד, כג).

פירוש רבי עובדיה מברטנורא למשנה

רבי יהושע אומר: עין הרע ויצר הרע ושנאת הבריות מוציאין את האדם מן העולם. עין הרע כיצד? מלמד שכשם שאדם רואה את ביתו של עצמו כך יהא רואה ביתו של חבירו. וכשם שאדם רוצה שלא להוציא שם רע על אשתו ובניו כך יהא אדם רוצה שלא להוציא שם רע על אשת חבירו ועל בניו של חבירו. דבר אחר: עין הרע כיצד? שלא תהא עינו של אדם צר במשנתו של חבירו. מעשה באדם אחד שהיה עינו צרה במשנתו של חבירו נתקצרו חייו ונפטר והלך לו.

אבות דרבי נתן פרק שישה עשר א

איך אתן מבינות את הביטויים 'עין טובה' ו'עין רעה'?

למה חכמים קבעו כי 'עין הרע' גורם להוציא את האדם מן העולם? במי עין הרע פוגע - במסתכל או במי שהסתכלו עליו? למה?

איך התגלתה העין הטובה אצל אברהם? (למשל בבראשית יח, כ-לג) ואיך התגלתה העין הרעה אצל בלעם? (במדבר פרקים כב-כד)

מה היחס בין ההסתפקות
במועט ומידת 'שמח בחלקו'
ובין השאיפה של האדם והעם
להתקדם, לקנות מעלות נוספות
וכיו"ב?

ביאור והעמקה

'עין טובה' היא מידה בנפש הקשורה לחוש הראייה. ההחלטה על מה להסתכל ואיזו פרשנות לתת למה שרואים תלויה באדם, בטהרת מחשבותיו ובזכות מידותיו. ככל שהאדם מלא בטוב ומאמין בטוב האלוקי שקיים בכל מקום – הרי הוא מסתכל בעין טובה על המציאות. ככל שהאדם מאושר, שמח בחלקו ויודע את מקומו ואת תפקידו המיוחד – הוא אינו עסוק בשלילת הזולת ובצרות עין על מה שזכה לו, אלא מתרכז במה שמוטל עליו ושמח בשמחתם של אחרים. נוסף על כך, עין טובה אינה נדרשת רק כלפי הזולת; האדם נדרש להיות בעל עין טובה גם כלפי עצמו, כלומר לאהוב את עצמו, להעריך ולמצוא את הטוב שבקרבו, לדעת לסלוח לעצמו וללמד על עצמו זכות כשצריך, ובעיקר – להאמין בגודל נשמתו ובטהרתה.

הצדיק האמיתי אינו רואה שום רע
במציאות, והוא מוצא בכל דבר את יסודו
הטוב. וכשם שהוא רואה זכות על כל
היצורים המעשיים, כך הוא מוצא זכות
לכל הרעיונות והדעות שבעולם, ומעלה
אותם משפלותם, ומזככם מטומאתם.
הרב קוק, קבצים מכתב יד קדשו, כרך ב, פנקס ה, 130

לימוד זכות – בצדק תשכוט עמיתך

אחד הביטויים של עין טובה, של מבט חיובי על המציאות ועל בני אדם, הוא המצווה לדון את האדם ואת מעשיו לכף זכות:

שראו לידן את חבירו לכף זכות, ולא יפרש מעשיו ודבריו אלא לטוב וחסד.

ספר המצוות להרמב"ם, מצוות עשה קעז

המדה הזאת שהוא לב טוב הוא חפץ ורוצה בטוב חבירו, ואף אם רואה דבר בחבירו שהוא נראה שהוא רע – הוא דן אותו לכף זכות, וכל זה מפני שהוא רוצה בטוב חבירו, ולכך הוא דן אותו לכף זכות.

מהר"ל, נתיבות עולם ח"ב, נתיב לב טוב, פרק א

והנה כי תראה אדם אשר ידבר דבר או יעשה מעשה, ויש לשפוט דברו ומעשהו לצד טובה ולצד הזכות, אם האיש הוא ירא אלקים – נתחייבת לדון אותו לכף זכות על דרך אמת, גם כי יהיה הדבר קרוב ונוטה יותר אצל הדעת לכף חובה. ואם הוא מן הבינונים אשר יזהרו מן החטא ופעמים יכשלו בו – יש עליך להטות הספק ולהכריעו לכף הזכות, כמו שאמרו רבותינו זכרונם לברכה (שבת קכז ע"ב): הדין את חברו לכף זכות המקום ידינהו לכף זכות, והוא מצות עשה מן התורה, שנאמר: "בְּצַדִּיק תִּשְׁפֹּט עַמִּיתְךָ" (ויקרא יט, טו). ואם הדבר נוטה לכף חובה יהיה הדבר אצלך כמו ספק ואל תכריעהו לכף חובה.

ואם האיש ההוא רוב מעשיו לרוע או בחנתו כי אין יראת אלקים בלבבו, תכריע מעשיו ודבריו לכף חובה, שנאמר: "משכיל צדיק לבית רשע מסלף רשעים לרע" (משלי כא, יב).

רבנו יונה, ספר שערי תשובה, שער שלישי, אות ריח
(וכן כתב הרמב"ם בפירושו למסכת אבות, פרק א)

לפי המהר"ל, מה הגורם ללימוד זכות?

באיזה אדם ובאילו מצבים ציוותה התורה "בצדק תשפוט עמיתך"? האם בכל מצב צריך ללמד זכות?

איזה לימוד זכות ניתן ללמד בדורנו על אנשים שאינם שומרים תורה ומצוות?

דע כי צריך לדון את כל אדם לכף זכות, ואפלו מי שהוא רשע גמור, צריך לחפש ולמצא בו איזה מעט טוב, שבאותו המעט אינו רשע, ועל ידי זה שמוצא בו מעט טוב, ודן אותו לכף זכות, על ידי זה מעלה אותו באמת לכף זכות, ויוכל להשיבו בתשובה.

[...] וכן צריך האדם למצא גם בעצמו, כי זה ידוע שצריך האדם לזהר מאד להיות בשמחה תמיד, ולהרחיק העצבות מאד מאד (כמבאר אצלנו כמה פעמים). ואפלו כשמתחיל להסתכל בעצמו ורואה שאין בו שום טוב, והוא מלא חטאים, ורוצה הבעל דבר [היצר] להפילו על ידי זה בעצבות ומרה שחורה, חס ושלום, אף על פי כן אסור לו לפל מזה, רק צריך לחפש ולמצא בעצמו איזה מעט טוב, כי אין אפשר שלא עשה מימיו איזה מצוה או דבר טוב.

ספר ליקוטי מוהר"ן, מהדורא קמא, סימן רפב

למה האדם נדרש ללמד זכות על עצמו?

לפי רבי נחמן, איזו סכנה יש בכך שהאדם יראה בעיקר את החסרונות שבו?

האם יותר קל לך ללמד זכות על אחרים או על עצמך?

ט. קנאה וביקורת עצמית

לאחר שלמדנו על עין טובה וראינו כי עין רעה נובעת מצרות עין ומקנאה של האדם בזולתו, נלמד על מידת הקנאה.

טבע האדם הוא שהוא בוחן את עצמו ביחס לסביבתו. הדבר בולט במיוחד בגיל ההתבגרות, שבו החברה תופסת מקום משמעותי מאוד, למשל: בת לומדת למבחן ומקבלת ציון טוב, אך שמחתה נפגעת מכך שחברתה מקבלת ציון גבוה ממנה (ולפעמים בפחות מאמץ...); בת משווה את עצמה לבנות אחרות שיש להן בגדים יפים וחדשים.

כהקדמה ללימוד המקורות, חשוב:

היכן מצאנו בתורה מקרים של קנאה?

האם מידת הקנאה היא תמיד שלילית, או שהיא יכולה לנבוע ממקור חיובי, ואולי אף לקדם אותנו?

ויהי מקץ ימים ויבא קין מפרי האדמה מנחה לה'. והכל הביא גם הוא מבכרות צאנו ומחלבהן וישע ה' אל הכל ואל מנחתו. ואל קין ואל מנחתו לא שעה ויחר לקין מאד ויפלו פניו... ויאמר קין אל הכל אחיו ויהי בהיותם בשדה ויקם קין אל הכל אחיו ויהרגהו.

בראשית ד, ג-ח

רבי צדוק אומר: נכנסה קנאה ושטנה גדולה בלבו של קין על שנרצית מנחתו של הבל.

פרקי דרבי אליעזר פרק כא

רבי אלעזר הקפר אומר, הקנאה והתאוה והכבוד מוציאים את האדם מן העולם.

אבות פרק ד, משנה כא

ואלו ג' דברים הנ"ל הקנאה והתאוה והכבוד מוציאים את האדם מן העולם, רצונו לומר מן עולם הבא, והן ג' מדות של בלעם הרשע: עין רעה – קנאה, ורוח גבוהה – כבוד, ונפש רחבה – תאוה, שתלמידיו יורשין כו'.

פירוש הגר"א לספר יצירה פרק ו, משנה ה

הסיפור של קין והבל, המופיע מיד בראשית הבריאה, מגלה לנו שכאשר ישנם שני אנשים – מופיעה שונות: במראה, בהתנהגות, בתכונות וברצונות. פעמים רבות אנו נוטות להשוות את עצמנו לזולת, לחשוב "למה לה יש ולי אין?" ולקנא.

אילו קין היה לומד ממעשיו של הבל, והיה מתקן מעשיו ומביא אף הוא מהפירות היפים והמובחרים מנחה לה', היה מקבל ה' אף את מנחתו של קין (ואז היה מתגלה השורש החיובי שבקנאה).

אך במקום לעסוק במה שמוטל עליו הוא היה עסוק בשאלה "למה הבל זכה למה שאני לא זכיתי?". את זה קין לא היה יכול לשאת, ולכן הוא קם והרג את הבל אחיו. פעמים רבות האדם יודע שקנאה היא מיידה שלילית, אך הוא זקוק לכלים שיעזרו לו להתמודד עם רגש 'טבעי' זה.

האם קרה גם לך שקינאת, למשל באחד האחים, במשפחה או בחברה?

מה עזר, או היה יכול לעזור לך, להתמודד עם רגש זה?

עיינו גם בדברי ה'פלא יועץ' ובהסבריו מדוע אין לקנא:

שיאמין באמונה שלימה שאין אדם נוגע במה שמוכן לחבירו, ואפילו אם היה הוא יחיד בעולם לא יעדיף להרויח יותר ממה שגזר עליו. ואם יתוספו סוחרים כמותו לאלפים ולרבבות לא יחסר ממה שקצוב לו, ויתרצה במה שהוא רצון הבורא הצור תמים פעולתו, ולכל אחד דטבא ליה עבדי ליה [לכל אחד, הטובה שלו – עושים לו].

וכל ישראל הם גוף אחד כאיש אחד, ראוי לשמוח על טובת חבירו ולהצטער על צרתו.

[...] ויתחזק במחשבות טהורות להסיר קנאה מלבו ולהעביר רעה מבשרו, וישמח לב מבקש ה' בטובת ישראל בין בגופם בין בממונם בין בנפשם ויצטער על העדרם כמו על עצמו.

פלא יועץ, ערך קנאה

מתי מותר לקנא?

האם יש מצבים שבהם הקנאה היא מותרת והיא רגש טוב וחיובי?

וּתְרָא רַחַל כִּי לֹא יִלְדָה לְיַעֲקֹב וּתְקַנָּא רַחַל בְּאַחֲתָהּ וּתֹאמַר אֵל יַעֲקֹב הֲבֵה לִי בָנִים וְאִם אֵין מִתָּה אָנֹכִי.

בראשית ל, א

"ותקנא רחל באחותה" – קנאה במעשיה הטובים אמרה אלולי שצדקה ממני לא זכתה לבנים.

רש"י על הפסוק

"ותקנא רחל באחותה" – מה ראתה לקנאות עכשיו, כשראתה אחותה נכנסת לחופה לא קנאתה, ועכשיו קנאתה?! למה קנאתה, אלא במעשיה הטובים קנאתה. אמרה: אילולי שהיא צדקת ממני לא היה הקב"ה נותן לה בנים קודם ממני, לפיכך קנאתה במעשיה.

מדרש אגדת בראשית

קנאת סופרים תרבה חכמה.

בבא בתרא כא ע"א

אבל יש קנאה טובה כמאמר רז"ל "קנאת סופרים תרבה חכמה", ויתאוה וישתדל לעלות במעלות החכמה ועבודת ה' יתברך שמו כקדושים אשר בארץ, וחייב אדם לומר מתי יגיעו מעשי למעשי אברהם יצחק ויעקב, ואם רואה שחבירו מוצלח במעשיו, זאת תהיה קנאתו באומרו בודאי שהכל לפי מעשיו של אדם פרי-מעלליו יאכל, ויקנא לבו ביראת ה' על דרך דכתיב: "ותקנא רחל באחותה" ופרשו רבותינו ז"ל שקנאה במעשיה הטובים, שאמרה אילו לא היתה טובה ממני לא זכתה להבנות, ומתוך כך ייטיב מעשיו לעשות נחת רוח ליוצרו כי זה כל האדם.

פלא יועץ, ערך קנאה

האם קנאה באדם טוב על מעשיו היא חיובית?

לפי חכמים, למה מובילה "קנאת סופרים", ולמה?

ביאור והעמקה

מידת הקנאה יכולה להיות שלילית ביותר. קין הרג את אחיו הבל מפני שקינא בכך שה' קיבל את מנחתו של הבל ולא את שלו, וכן קנאת קרח במשה ואהרן הובילה למחלוקת חריפה, ולבסוף נענש קרח בעונש חמור ונאבד מתוך הקהל. גם שלמה המלך מלמדנו: "וְרָקַב עֲצָמוֹת קִנְיָה" (משלי יד, ל). מצד שני, חכמינו מלמדים שיש תפקיד לקנאה: "קנאת סופרים תרבה חכמה", דהיינו הקנאה מהווה כוח שמדרבן ודוחף את האדם לגדול ולהתפתח. וכן מצאנו אצל רחל אימנו הצדקת שקינאה בלאה. לחז"ל היה ברור שאין קנאתה של רחל נובעת מצרות עין, שהרי חז"ל למדו שרחל הייתה זאת שוויתרה ללאה על יעקב בעת שמסרה לה את הסימנים (שהיו בינה ובין יעקב) בליל כלולתיה. על כן היה ברור לחז"ל שהקנאה שהתגלתה אצל רחל נבעה מהבנה שללאה יש זכויות שלה אין, ולכן בקשה מיעקב שיתפלל עבורה. ניתן להעמיק ולומר שיעקב, בדבריו לרחל, מבקש לעורר אותה שהיא זאת שתתעורר ותגלה בעצמה את הכוחות הטובים שבה ותתפלל עימם לה, ולא תתלה את ביטחונה רק בצדקותו שלו.

משימה אישית – הדרך להעלאת מידת הקנאה

הדרך להעלות ולרומם את מידת הקנאה היא על ידי עבודה אישית. כשרגש הקנאה מתעורר אצלך, בשלב הראשון יש לבדוק ולברר איפה הנקודה שבה את מקנאת פוגשת אותך, ומגלה בתוכך נקודה פנימית שבך שצריכה להתגלות ולבוא לידי ביטוי בחיים שלך. זה הזמן לעבוד על הנקודה הזאת ולפתח אותה באופן הייחודי שלך.

לא במקרה דווקא את פגשת וראית מישהו או משהו שעורר בך רגש זה. כל מה שקורה לנו הוא בהשגחה פרטית, וייתכן שרק אצלך התעורר רגש הקנאה. למשל, אם ישנה בת שמנגנת בכישרון רב, יש בת אחת שזה יעורר אצלה קנאה ויש בת אחרת שכלל לא. מדוע? כי אצל הבת שמקנאת יש כנראה גם כן כישרון ונטייה למוזיקה ולנגינה, וכאשר היא רואה מישהי אחרת מצליחה בזה, זה מעורר אותה לשאול: "למה אני לא במקום הזה?" וזה מה שמעורר אותה ונותן לה כוח

להתאמץ, ובע"ה גם להצליח במידה שמתאימה ונכונה לה. לעומת זאת אותה בת שכלל לא הרגישה רגש של קנאה – זה כנראה מפני שלה יש כישרונות בתחומים אחרים.

בדרך זו אפשר להבין כי הקנאה ביסודה אינה צרות עין כלפי הצלחת הזולת, אלא היא מופנית אל האדם פנימה, דוחפת ומעוררת אותו להוציא לפועל את כוחותיו.

עיון נוסף

עיינו בפירוש שהובא בשם רבי ישראל הבעל שם טוב זצ"ל, מייסד תנועת החסידות, על דברי המשנה באבות בעניין 'עין טובה' ו'עין רעה':

אומרים בשם אדוני אבי זקוני [הבעל שם טוב] נרו עדן זללה"ה על מאמר חכמינו ז"ל כל מי שיש בו כו', וביאר ז"ל, דבאמת צריך להיות באדם גם בחינת שלשה דברים אחרים [שצריך להיות באדם ג' בחינות שישנן אצל תלמידיו של בלעם הרשע].

היינו אצל עבודת השם יתברך ברוך הוא, יהיה "עין רעה", שלא יספיק לו כל העבודה, רק לילך תמיד ממדרגה למדרגה להוסיף שלמות בכל יום ויום, וכל העבודה שעשה מכבר, יהיה כלא נחשב אצלו נגד העבודה שצריך לעבוד את הבורא ברוך הוא, ו"עין טובה" בעיני עולם הזה, שיספיק במה שיש לו, ולא יהיה נחשב בעיניו כלל תענוגי עולם הזה להיות מתאוה ומשתוקק כלל לזה, רק שיסתפק במה שיש לו ולא ירדוף כלל אחר המותרות, וכן השאר ב' מדות אחרות והמשכיל יבין, עד כאן דברי קדשו.

רבי ישראל ה'בעל שם טוב' על התורה

פרשת לך לך, אות מ (דגל מחנה אפרים, פרשת חיי שרה)

לפי הבעל שם טוב, מה השימוש היחיבי שהאדם יכול לעשות ב'עין רעה'?

באילו תחומים צריך להסתפק במועט ('עין טובה'), ולמה?

מה גרם ליבעל שם טוב' לפרש את המשנה בצורה כה מחודשת?

איך אדם יכול לדעת מה הם צרכיו האמיתיים, ומה נכלל בגדר מותרות?

סיכום ומשימת התנדבות

הפער בין הרצוי למצוי

לעיתים עולה בליבנו המחשבה שחכמינו נולדו עם מידות מתוקנות, וכלל לא נדרשו לעבודה אישית לתיקון ולזיכוכ מידותיהם.

בגמרא במסכת תענית מסופר על ניסיון שהיה לרבי אלעזר בן רבי שמעון, ולמרות שבתחילה הוא שגה בדרכו, עשה תשובה ותיקן את דרכו:

תנו רבנן: לעולם יהא אדם רך כקנה, ואל יהא קשה כארז.

מעשה שבא רבי אלעזר בן ר' שמעון ממגדל גדור מבית רבו, והיה רכוב על החמור ומטייל על שפת נהר. ושמח שמחה גדולה, והיתה דעתו גסה עליו מפני שלמד תורה הרבה.

נזדמן לו אדם אחד שהיה מכוער ביותר.

אמר לו: שלום עליך רבי, ולא החזיר לו.

אמר לו [רבי אלעזר]: ריקה, כמה מכוער אותו האיש, שמא כל בני עירך מכוערין כמותך?

אמר לו: איני יודע, אלא לך ואמור לאומן שעשאני כמה מכוער כלי זה שעשית [...] היה מטייל אחריו עד שהגיע לעירו, יצאו בני עירו לקראתו והיו אומרים לו:

שלום עליך רבי רבי, מורי מורי.

אמר להם: למי אתם קורין 'רבי רבי'?

אמרו לו: לזה שמטייל אחרך.

אמר להם: אם זה רבי, אל ירבו כמותו בישראל.

אמרו לו: מפני מה? אמר להם: כך וכך עשה לי. אמרו לו: אף על פי כן מחול לו, שאדם גדול בתורה הוא. אמר להם: בשבילכם הריני מוחל לו, ובלבד שלא יהא רגיל לעשות כן.

מייד כנס רבי אלעזר בן רבי שמעון ודרש: "לעולם יהא אדם רך כקנה ואל יהא קשה כארז".

תענית כ ע"א

איך הסיפור מלמד אותנו על תיקון המידות (הן של רבי אלעזר והן של אותו אדם)?

בפרק זה למדנו על המידות שנמצאות באומה הישראלית, ובכל אחת ואחת מאיתנו, והדגשנו בעיקר את 'הרצוי' ואת השאיפות שלנו בנושא המידות. יחד עם זאת, פעמים רבות אנו חוות קשיים ביישום הדברים.

עלינו להכיר את המקום האמיתי שבו אנו נמצאות, כי רק כך באמת נוכל לדעת על מה אנו צריכות לעבוד ואילו מידות עלינו לתקן באופן מיוחד.

עבודת תיקון המידות הינה משימת חיים, שכל אחת צועדת ומתקדמת בה לפי כוחה ויכולתה, יחד עם בקשה ותפילה מריבונו של עולם שיעזור לנו להצליח בכך.

סיפור - לתקן את העולם

מסופר על מדען מוכשר ומסור, שהיה נחוש בדעתו למצוא פתרון לבעיות העולם. ימים ולילות היה נמצא במעבדה שלו, שהייתה צמודה לביתו, כדי למצוא תשובות לספקותיו.

פעם אחת, התעורר בנו בן השמונה באמצע הלילה ונכנס למעבדה. "אבא, מה אתה עושה?" שאל הבן. "אני מתקן את העולם", ענה האב, וחזר לעבודתו. הבן הוסיף ושאל: "אבא, אפשר לעזור לך?". האב, שהיה טרוד, ניסה להוציא את הבן מן המעבדה כדי שלא יפריע לו בעבודתו, אך לבסוף, משראה שהבן נחוש להישאר, הוא חיפש משהו לתת לו כדי להעסיק אותו.

הוא הוציא אחת מן החוברות המדעיות שהיו לו במגירה, עלעל וחיפש תמונה יפה, ומצא תמונה של מפת העולם. הוא גזר אותה להמון חתיכות ונתן אותן לילד עם נייר דבק. "בני", אמר האב. "אתה אוהב להרכיב פאזלים, אז אתן גם לך לתקן את העולם".

בסתר ליבו חשב האב כי כך יזכה לכמה ימי שקט, עד שיעלה בידו של הבן להרכיב מחדש את תמונת מפת העולם, וחזר שוב לעבודתו. הבן החל להרכיב את הפאזל, ולאחר כשעה הוא שב אל האב. "אבא, סיימתי, הרכבתי את הכול, בוא תראה".

האב לקח את התמונה המודבקת, ולא האמין למראה עיניו. "כיצד בני בן השמונה מסוגל בזמן כה קצר לשחזר את התמונה ולהדביק את כל החתיכות במקומן, הרי הוא מעולם לא ראה לפני כן את מפת העולם, והוא אינו מכיר כלל את המיקום של כל מדינה ומדינה!?" חשב לעצמו. "איך הצלחת?" שאל האב את בנו, "הרי אינך יודע איך נראה העולם!" ענה הבן: "אבא, אכן איני מכיר את העולם, אך לפני שהתחלתי לגזור את התמונה שמתי לב שבצד השני של התמונה ישנה תמונה של אדם. כשהתחלתי להרכיב את חלקי התמונה לא הצלחתי, אז נזכרתי בתמונה של האדם בצד השני, הפכתי את כל החתיכות והתחלתי לתקן את האדם, שאני יודע איך הוא אמור להיראות. לאחר מכן, כשהצלחתי לתקן את האדם, הפכתי את התמונה, וראיתי שהצלחתי לתקן גם את העולם".

האדם הוא עולם קטן

הרצון לתקן ולשנות את האחרים, לתקן את העולם, מתחיל בך! בתיקון של האדם את עצמו הוא מביא טובה וברכה לעולם כולו.

עצמות החפץ של היות טוב לכל, בלא שום הגבלה בעולם כלל, בין בכמות הניטבים ובין באיכותו של הטוב, זהו הגרעין הפנימי של מהות נשמתה של כנסת ישראל.

הרב קוק זצ"ל, אורות, אורות ישראל א, ד

ביאור

תכונת החסד שבישראל נובעת מהשייכות שלנו לריבונו של עולם, מקור הטוב. כשם שה' רוצה להיטיב, כך המהות הכי עמוקה של ישראל היא הרצון להיטיב ולעשות חסד ללא כל הגבלה.

